

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

**КОРЕКЦІЯ ПРОЯВІВ БУЛІНГУ У ПІДЛІТКІВ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБАМИ КВЕСТУ**

Кваліфікаційна робота (проект)
На здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
213-М групи
Спеціальності 016 Спеціальноосвіта
Освітньо-професійної (наукової)
Програми Спеціальна освіта
Кравченко Тетяна Вікторівна
Керівник: к.філ.н., доцентка Мироненко
О.В.
к.психол.н., доцентка Ляшко В.В.
Рецензент: к.пед.н., доцентка
Кисличенко В.А.

Івано-Франківськ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Проблема побудови міжособистісних стосунків в колективі підлітків з порушенням інтелекту	8
1.1. Специфіка побудови міжособистісних стосунків учнями з порушенням інтелектуального розвитку.....	8
1.2. Булінг як форма прояву відхилення соціальної поведінки. Передумови виникнення булінгу.....	10
1.3. Особливості прояву булінгу у колективі підлітків з порушенням інтелекту.....	16
1.4. Характеристика булінгу, його види.....	18
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження міжособистісних стосунків в колективі підлітків з порушенням інтелекту	22
2.1. Обґрунтування методики дослідження.....	22
2.2. Результати дослідження та їх аналіз.....	26
РОЗДІЛ 3. Корекція проявів булінгу засобами квесту в учнів спеціальної школи підліткового віку	32
3.1. Використання потенціалу квесту для профілактики деструктивної конфліктної взаємодії (булінгу) школярів підліткового віку.....	32
3.2. Методика організації та проведення квесту у спеціальній школі. Обґрунтування методики.....	34
3.3. Результати корекційної роботи.....	37
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТКИ	47
Додаток А. Питання для анкети методу незалежних характеристик.....	47
Додаток Б. Піраміда ненависті.....	48

Додаток В. Заняття для учнів «Протидія булінгу в дитячому середовищі».....	51
Додаток Г. Алгоритм дій у разі виявлення насильства.....	57
Додаток Д. Напівпроективна методика «Ситуація».....	62
Додаток Е. Анкета «Відверто про булінг».....	67
Додаток Є. Корекційно-розвивальна програма.....	69
Додаток Ж. Кодекс академічної доброчесності	107

ВСТУП

Актуальність дослідження. Протягом багатьох років ведеться дискусія про те, що школа в більшій мірі повинна виконувати виховну функцію. Серед найяскравіших прикладів шкільного життя, що викликає негативну суспільну реакцію, - є булінг, або цькування. Сьогодні все більше йде розмов, що саме заклад освіти повинен взяти на себе відповідальність та функцію по боротьбі та профілактиці даного явища. Явище булінгу настільки розповсюджене, що зустрічається не тільки в закладах освіти, а й на будь-яких установах, де існує ієрархія та змога встановлювати відносини підпорядкування [31].

Дана тема є надзвичайно актуальною в сучасному освітньому просторі, але, нажаль, комплексних програм по протидії булінгу для закладів освіти не існує. Тому, виникає потреба у розробці певного алгоритму виховної роботи для загальноосвітніх закладів. Особливо гостро ця проблема постає для спеціальних навчальних установ. Для вирішення цієї задачі нам необхідно провести ознайомлення не тільки з вітчизняною психолого-педагогічною літературою, а й досвідом багатьох країн: Норвегії, Великобританії.

Проблема булінгу розглядалась ще в 1905 році у працях скандинавських вчених, таких як Д.Олвеуса, Е.Роланда, та П.Хайнеманна. А британські вчені як Д.Лейн та В.Ортон розглянули булінг трохи згодом, у кінці ХХ століття.

У сучасних дослідженнях ця проблема знайшла відображення у роботах таких науковців, як Є.Грибанова, В.Соловйова, О.Ожйова, Р.Іванченка та В.Пономарьова [30].

У 90-х роках ХХ століття у США до проблеми булінгу такі дослідники, як Т.Харачі, Р.Каталано та Л. Хоукінс приділили особливу увагу [16]. Радянські дослідники також внесли свій внесок в вирішення проблеми булінгу, а саме: Е.Луценко, М.Бутовська, М.Нечаєва, І.Бердишев, К.Ткачук, І.Кон та багато інших.

Водночас, в науковій літературі фактично не представлено і не систематизовано актуальні для сучасної соціальної ситуації способи та методи профілактики та корекції булінгу серед підлітків з порушенням інтелекту, не обґрунтовано підходи до розкриття потенціалу сучасного колективу учнів у профілактиці данного негативного явища і використання для цього засобів квесту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: дослідження кваліфікаційної роботи виконані відповідно до напряму науково-дослідної роботи кафедри спеціальної освіти Херсонського державного університету «Зміст і технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» №0119U101727 від 22.11.2019 р.

Мета дослідження – теоретично дослідити та експериментально визначити шляхи корекції проявів боулінгу засобами квесту в учнів спеціальної школи підліткового віку, визначити виховний потенціал шкільного колективу класу у профілактиці булінгу.

Завдання:

1. На основі теоретичного аналізу педагогічної та соціально-психологічної літератури уточнити сутнісні характеристики феномену «булінг» у колективі учнів з нормотиповим розвитком та порушеннями інтелекту.

2. Виявити причини прояву булінгу в підлітковому віці, а також охарактеризувати фактори, що впливають на його виникнення у школярів.

3. Експериментально дослідити наявність та рівні проявів булінгу в учнів спеціальної школи підліткового віку.

4. Скласти корекційну програму (квест) щодо заходів запобігання булінгу в учнів спеціальної школи підліткового віку, проаналізувати результати її впровадження.

Об'єкт дослідження. Процес організації профілактики та корекції прояву булінгу в учнів спеціальної школи підліткового віку.

Предмет дослідження. Корекція проявів булінгу засобами квесту в учнів спеціальної школи підліткового віку.

Методи дослідження. Для розв'язання усіх поставлених завдань використовувався теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної, соціально-психологічної, навчально-методичної літератури, шкільної документації. Для розв'язання другого завдання використовувались метод незалежних характеристик, анкетування «Відверто про булінг», спостереження, бесіда, кількісний аналіз отриманих даних.

Наукова новизна отриманих результатів: в результаті аналізу спеціальної та психолого-педагогічної літератури було уточнено змістове наповнення явища булінгу в підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку (визначено зміст, причини, наслідки, учасники, ознаки та види цькування), дістали подальшого розвитку теоретичні засади вивчення проблеми булінгу в учнівському колективі підлітків спеціальної школи, визначені особливості прояву булінгу у колективі підлітків спеціальної школи і напрямки корекційно-педагогічної роботи з покращення міжособистісних стосунків в колективі дітей даної групи у вигляді квестів.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані вчителями в процесі навчання у спеціальній та загальноосвітній школі, методистами спеціальних та загальноосвітніх шкіл, викладачами та студентами вищих навчальних закладів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження висвітлювалися на Міжнародній науково-практичній конференції: «Педагогіка і психологія сьогодення: теорія та практика» (17–18 січня 2020 р., м. Одеса). –Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки» С. 49 – 51.

Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції: (м. Харків, Україна, 15–16 січня 2021 р.) – Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2021. – С. 131 – 134.

Корекція проявів булінгу засобами квесту в учнів спеціальної школи підліткового віку. Магістерські студії. Альманах. Вип.21. 2021. – Херсон. ХДУ, 2021. с.488-492.

Також теоретичні результати висвітлені в Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з галузей знань та спеціальностей у 2019/2020 навчальному році зі спеціальності 016 «Спеціальна освіта» (за нозологіями) за темою «Особливості формування дитячого колективу в умовах спеціальної школи – інтернату» м.Київ, 26 березня 2020 р. А експериментальні результати направлені до м.Миколаєва за темою «Особливості міжособистісних стосунків школярів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання».

Структура роботи. Робота викладена на 107 сторінках друкованого тексту і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (48джерел) та додатків.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА ПОБУДОВИ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ В КОЛЕКТИВІ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУ

1.1. Специфіка побудови міжособистісних стосунків учнями з порушенням інтелектуального розвитку

Відомий психолог Н.Л.Коломинський наголошував, що існує різниця міжособистісних стосунків між учнями з порушеннями інтелектуального розвитку та учнями з нормотиповим розвитком. Вибірковість від меншого до більшого властива для дітей з перших класів, коли міжособистісні стосунки тільки починають своє формування. Дослідження показали, що учні початкової освітньої ланки (1-2 класи) не мають уявлення про становлення себе у колективі як особистості. З плином часу (3-4 клас), діти мають усвідомлювати про свою роль у колективі, місце та точну оцінку [12].

У роботах таких вчених, як Н.Л. Коломинський «Психологія дитячого колективу», О.І.Проскурняка «Чинники розвитку комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків», О.О. Бабяка «Психологічні особливості міжособистісних стосунків у дітей із ЗПР» та Д.І.Шульженка «Психологічні умови включення розумово відсталих учнів у середовище інклюзивної школи» висвітлюється проблема міжособистісних стосунків дітей з порушенням інтелектуального розвитку та їх опис.

Складнощі у розвитку стосунків між учасниками колективу, які мають порушення розумового розвитку, виникають залежно від симпатій та антипатій. Тоді і відбувається ділення колективу на підгрупи.

Така загальна оцінка, як «хороший» чи «поганий» використовується дітьми з порушенням інтелектуального розвитку внаслідок того, що діти відносяться до особистості. А це є менш диференційоване, аніж у дітей з нормотиповим розвитком [27].

Чим старшою стає дитина, тим свідомішими стають мотиви вибору товариша. Хороша поведінка та вміння надати допомогу стають на перший план. А в свою чергу, вирішальним чинником стає складно назвати хорошу успішність у визначенні становища дитини в колективі [23].

Високий статус у колективі залежить від активності, комунікабельності, самостійності врівноваженості та хорошої трудові навички. Проте, лінощі, схильність до конфліктів, неохайність та грубість перешкоджають досягненню високого статусу [4].

Як висновок можна сказати, що саме агресивні прояви, які мають діти з порушеннями розумового розвитку, безпосередньо впливають на встановлення з ровесниками міжособистісних стосунків [27].

Якщо дитина у колективі не задоволена власним становищем у цьому колективі і структурою взаємовідношень, вона привертає до себе увагу поведінкою, яка компенсує недостатність спілкування з однолітками. І найчастіше проявляються саме агресивні форми поведінки [12].

Прийняття дитини в колективі тісно пов'язаний з рівнем агресії дитини з порушеннями розумового розвитку. Також, ці прояви агресії провокує ніщо інше, як ізолюваність дитини в колективі. Звідси і з'являється недовіра до соціуму.

Займаючи в колективі положення лідера, дитина з порушенням розумового розвитку знижує прояви агресії. І цей факт доводять багаточисленні спостереження за дітьми молодшого шкільного віку [27].

прояви агресії виникають знову, якщо дитина не задоволена своїм статусом у колективі. А якщо з боку колективу присутнє неприйняття, то

дитина поринає у депресивний стан. Тільки позитивні взаємовідносини в дитячому колективі можуть розвіяти усі негативні стани дітей, які мають порушення психо-фізичного розвитку.

Як висновок можна сказати, що значний вплив на прояви агресивної поведінки у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку займають, безпосередньо, стосунки з ровесниками [23].

1.2. Булінг як форма прояву відхилення соціальної поведінки. Передумови виникнення булінгу

Складним явищем, що включає в себе різні рівні взаємодії усіх учасників процесу, в даному випадку – навчально-виховному (учнів, батьків, педагогів, адміністрацію та обслуговуючий персонал), є – навчальне середовище. В суспільстві неможливе життя без конфліктів: вони були, є і будуть. І це є соціальною реальністю.

Та, сплутати конфлікт з булінгом не є великою складністю. Для кращого розуміння відмінностей, пропонуємо переглянути інформацію, що представлена у таблиці 1.1.

Трактувати явище булінгу вітчизняні та закордонні вчені пропонували по-різному. Але, ці визначення об'єднувало насильство або цькування однієї людини по відношенню до іншої. Представляємо таблицю 1.2, в якій містяться визначення вчених стосовно явища булінгу.

Таблиця 1.1

Відмінність між конфліктом та булінгом

<i>Нормальні конфлікти між однолітками</i>	<i>Булінг</i>
«Влада» розподілено порівну між учасниками, тобто немає ватажка. Під час сварки всі кажуть приблизно порівну.	«Влада» розподілена нерівномірно.
Діти, учасники конфлікту часто грають разом.	Діти, учасники конфлікту рідко грають разом.
Відбуваються іноді.	Дії повторюються і надають деморалізуючий вплив.
Відбуваються через непорозуміння.	Дії є навмисними та здійснюються свідомо.
Не становлять нічого серйозного.	Представляє серйозну загрозу заподіяння фізичної та психологічної шкоди.
Думки та позиції учасників можуть відрізнятись, але вони не хочуть завдавати один одному шкоди.	Представляє серйозну загрозу заподіяння фізичної та психологічної шкоди.
Обидві конфліктуючі сторони почуваються емоційно не дуже добре.	У жертви відзначається бурхлива негативна емоційна реакція, а <u>буллер</u> отримує задоволення.
За поведінкою стоїть бажання щось змінити (щоб щось було інакше).	За поведінкою стоїть бажання влади, контролю надіншою людиною чи матеріальний інтерес.
Конфліктуючі сторони відчують докори совісті, якщо не зробили щось не так (надійшли несправедливо); – вони відчують свою відповідальність.	У <u>буллера</u> немає докорів совісті, – зрештою винною виявляється жертва.
Учасники конфлікту докладають зусиль, щоб вирішити проблему.	<u>Буллер</u> не докладає жодних зусиль для вирішення проблеми.

Таблиця 1.2

Трактування булінгу

Дослідник	Визначення
Д.Лейн	Асоціює булінг зі шкільним цькуванням і погоджується з Роландом, що булінг являє собою тривале фізичне чи психічне насильство з боку індивіда чи групи відносно індивіда, який не здатен захистити себе у даній ситуації. [17]
І.Бердишев	Визначає булінг як свідоме довготривале насильство, що не має характеру захисту, і таке, що виходить від однієї або декількох осіб. [3]
І.Н.Кон	Булінг – це залякування, фізичний чи психологічний терор, який спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підкорити його собі. [13]
Т.Фалд	Вважає булінгом регулярне негативне поводження працівника відносно іншого працівника чи до цілої групи працівників; включає різні причіпки по дріб'язках, часто зовсім необґрунтовані, негативну оцінку роботи або відмову від якої-небудь оцінки, прагнення ізолювати працівника або групу працівників від інших, розпускання брудних слухів і пліток. [35]
Д.Ольвеус	Це навмисна, систематично повторювана агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили. [38]
О.Морозов, Д.Булда, М.Бородаєва	Визначають булінг як агресивне переслідування одного з членів колективу іншими членами колективу або його частини. [26]
Т.Докукіна	Булінг як агресивна поведінка однієї людини щодо іншої з метою заподіяти останній моральну або фізичну шкоду, принизити і в такий спосіб утвердити свою владу. [9]

З причин булінгу у міжособистісних стосунках висувають класифікацію, яка включає в себе сімейні, соціальні, чинники навколишнього середовища та особистісні чинники:

1. Особистісні фактори - це особливості дитини, що мають фізичне чи психологічне коріння (включає в себе розвиток дитини, як психічний, так і фізичний, розумовий, зовнішній вигляд тощо). Причиною цькування можуть бути порушення в розвитку дитини. Тому, як правило, саме діти з певними індивідуально - психологічними особливостями та агресивною поведінкою (синдром дефіциту уваги з гіперактивністю (СДУГ), поведінкові розлади, стресса розлади, біполярні розлади та інше) стають ініціаторами булінгу. [40]

Будь-яка інакшість - в зовнішності, здоров'ї, статевої приналежності, відмінності в кольорі шкіри, стають найпопулярнішими причинами цькування щодо цих дітей. Діти іноді сприймають булінг як прийнятний спосіб самоствердитися і отримати престиж в очах своїх друзів і однолітків: бути відомим, керувати, впливати на інших, звертати увагу, залякувати, та отримувати повагу від них. Імовірність цього збільшується під час переходу від однієї навчальної ланки до іншої, а також при появі нових учнів у класі [43].

Булінг також може бути результатом поведінки дитини - незалежно від того, чи проявляє дитина активність, очікувану від більшості класу. Попри це, явище булінгу виникає внаслідок зусиль щодо компенсації власних невдач, які стосуються навчального чи соціального життя та багато інших питань. Так, деякі діти цькують кращих учнів, крутішим речам, одягу, гаджетам [41].

2. Серед сімейних факторів, що розкривають агресивну поведінку та які можуть привести до явища булінгу, можна виділити наступні [47]:

- відсутність близького батьківства та відсутність інтересу до дитини, внаслідок чого дитина не ділиться проблемами, що її охопили, та має труднощі зі спілкуванням.

- спілкування в авторитарному стилі. Приміром, якщо через оцінки батьки підвищуючи голос та дитину, позбавляють її відпочинку, спілкування та спокою, наслідком цього буде аналогічна поведінка у школі [8].

- гіперопіка. Якщо дитина виходить із сімейної опіки в навколишній світ, вона не в змозі самостійно розв'язувати життєві задачі та проблеми, що постали на її шляху, не вміє захистити себе та не розуміє важливості прийняття інших.

- батьківський тиск або жорстоке поводження змушуючи дітей сприймати навколишній світ як постійне джерело загрози. Приміром, якщо в сім'ї дитина дізнається, що єдиний спосіб висловити горе чи роздратування - це сварки, бійки, образи, критика, і приниження, то за цим звичним зразком дитина поводить себе й надалі, навіть в школі [48].

- появу булінгу спричиняє також домашнє насильство, особливо в шкільному середовищі, де дитина, яка стала жертвою домашнього насильства, може стати або жертвою, або насильником, копіюючи дії дорослого.

- зростання в неповній сім'ї. Слід зазначити, що виховання в неповній сім'ї не завжди призводить до нападу на дитину чи її агресивної поведінки [18].

3. Фактори навколишнього середовища. Негативний соціально-психологічний клімат у школі, стрес через перенавантаження, стосунки з оточуючими: однолітки, вчителі, недостатня увага з боку педагогів сприяють їх переходу до сварок, конфліктів, насильства та булінгу [13].

Найпоширенішими факторами, що викликають булінг у навчальному закладі:

- навчання в авторитарному стилі. Інколи педагоги самі виступають в ролі зачинателя булінгу, коли учень, замість рівноправного партнера виступає об'єктом впливу педагога. Учитель приймає рішення суб'єктивно, незалежно від думок учнів, здійснює суворий контроль за

виконанням вимог. Наслідком цього є втрата активності в учнів, агресивність та низька самооцінка [24].

В авторитарному стилі навчання зусилля учнів зосереджуються на психологічному самозахисті, замість того щоб здобувати знання та зростати особисто. Використовуючи систему колективного покарання, коли за помилку окремого учня карається весь клас, це підвищує ризик агресивної поведінки не тільки з боку цього учня, а й з боку всього колективу [42].

- виділення вчителем учня як прикладу (хоч позитивного, хоч негативного) для колективу збуджує конкуренцію, що в подальшому веде за собою цькування (булінг) по відношенню до цієї дитини.

- знехтування проблеми на рівні навчального закладу. Іноколи педагогічний колектив відказується підтверджувати інциденти булінгу у класі, чи навчальному закладі взагалі, ігноруючи це явище. Інакше, це підбурює учнів до безкарності та спричиняє наростання явища булінгу в навчальному закладі.

- відсутність контролю за поведінкою дітей, особливо під час перерв, на сходах, у роздягальні та в їдальні. Більше того, статеві відносини між старшими школярами іноді є причиною булінгу[37].

4. Соціальні фактори - стандарти, норми культури, та соціо-економічна нерівність, вплив Інтернету та технологій (засоби масової інформації (ЗМІ), фільми, ігри, соціальні мережі). Насильство в навчальних закладах часто асоціюється з гендерної стереотипами, тобто контролем чоловіків над жінками. Така поведінка спостерігається навіть у міжособистісних відносинах між педагогічними працівниками та учнями, дискримінуючи других, показуючи свою міць та зверхність.

5. Соціально - економічна нерівність - є поширеною причиною шкільного насильства. Діти із заможних сімей або з тих, що мають високий соціальний статус, можуть гордовито ставитися до дітей, які виростили в сім'ї з меншим матеріальним достатком.

Представники етнічних меншин, іммігранти або вимушено переселені особи ще більше піддаються насильству (цькуванню) з боку педагогічного колективу в навчальному закладі [39].

Діти, які потерпають від зневажливого ставлення оточуючих, можуть застосовувати насилля проти своїх булерів заради відновлення справедливості та самозахисту [46].

Поширення насильницької поведінки на телебаченні, у фільмах та в мережі Інтернет може привезти до насильництва щодо дітей. Сучасні ЗМІ часто демонструють жорстокість і насильство, і мають великий вплив на формування цінностей і поведінки дітей. Ставши свідками історій жорстокості та агресії, велика кількість дітей та підлітків ідентифікують себе з цими героями і вважають їх прикладом для наслідування. Все більше дітей сприймають насильство як вирішення проблем і наслідують те, що бачать у реальному житті [44].

Насильство в навчальних закладах часто є поєднанням багатьох факторів.

Рис. 1.1. Класифікація причин булінгу.

Тому, для успішної роботи з булінгом в навчальному закладі необхідно, перш за все, працювати з соціальними та особистими

необ'єктивностями та штампами, оскільки вони є основою ненависті та агресії до інших [5].

По-друге, важливо пам'ятати, що діти часто інтерпретують ставлення, реакції та поведінку дорослих, які передаються несвідомо. Тому, батьки та вчителі повинні працювати над своїми емоціями, стежити за діями, словами та поведінкою, щоб вони не викликали булінг [45].

Зміст «Піраміди ненависті» представлений у Додатку Б, в якому детально описаний кожен рівень та на прикладах роз'яснено ситуації та відповідні їм рівні.

1.3. Особливості прояву булінгу у колективі підлітків з порушенням інтелекту

Підлітковий вік характеризується фізіологічною перебудовою тіла та психічною трансформацією, тобто зміною інтелекту та емоційної сфери. Цей вік доцільно поділити на 3 фази:

I. 11-13 років: так званий молодший підлітковий вік. Також його називають віком максимальної вразливості.

II. 14-17 років: підлітковий вік, коли організм дитини піддається суттєвим структурним змінам.

III. 17-25 років: вік, коли організм активно росте, і з ним збільшується мозок в об'ємі. Це старший підлітковий вік [29].

Як нам відомо, реконструкція дитинства відбувається саме у підлітковому віці. Такий складний період дорослішання ставить не легкі завдання для самих дітей та їх батьків: [29]

- 1) Ролі батьків уже не є авторитетними.
- 2) Підліток розчаровується, що не все може належати йому.
- 3) Авторитетом стають ровесники та їх думка.
- 4) Знаходження того, що подобається та виявлення своєї сексуальності.

Агресія у підлітків виникає тоді, коли вони намагаються виконати завдання свого віку. А коли на шляху агресії підлітка виникає перешкода, це провокує насилля. І, наслідком цього є булінг [15].

Діти, що мають порушення інтелектуального розвитку, піддаються аналогічним видам булінгу, що й діти з нормою психо-фізичного розвитку.

Але є один вид булінгу, що найбільше проявляється саме у підлітків спеціальної школи. Це сексуальний булінг. Фізіологічно, діти з порушенням розвитку та діти з нормою типовим розвитком нічим не відрізняються. Проте, психологічний розвиток та сексуальний потяг (лібідо) має свої відмінності. У підлітковому віці активно розвивається статеві система дівчат та хлопців. Організм піддається дією гормонів, внаслідок чого активно ростуть статеві органи та вторинні статеві ознаки: шкіра покривається волоссям (під пахвами, у паховій зоні, на обличчі та тілі загалом). У дівчат розвиваються молочні залози, розпочинається менструація та форми тіла стають більш жіночнішими. У хлопців – ерекція та полюція, форма тіла змінюється: стають ширшими плечі, голос стає грубішим [10].

Такі зміни в організмі дитини провокують появу булінгу в освітньо-виховному просторі. Діти, бачачи, що їх однолітки відрізняються якимись ознаками, починають цькувати та насміхатися з них. Навіть, якщо розвиток тих дітей, що відрізняються, може бути повільнішим, чи навпаки, швидкішим за розвиток інших.

В даний період розвитку необхідно дотримуватися правил особистої гігієни. Коли менструальний цикл у дівчат вперше або не є регулярним, можливе виникнення протікання, що проступає крізь одяг. А у хлопців – раптове виникнення ерекції та полюції. Усі ці видозміни організму приводять до явища сексуального булінгу. Діти з порушенням інтелектуального розвитку цькують своїх однолітків за фізіологічні зміни, можуть розповсюджувати інтернет-просторами фото- і

відеоматеріали інтимного характеру, придумувати прізвиська, образи, чутки та, найгірше, погрожувати та переслідувати [7].

Отже, проведений аналіз проблеми булінгу в колективі підлітків спеціальної школи у спеціальній та психолого-педагогічній літературі дозволяє зробити висновок, що булінг - це психологічно травмуюча форма міжособистісних стосунків дітей. Нажаль, він спостерігається у всіх своїх формах та є складовою життя підлітків. І, аби протистояти проявам булінгу на ранніх етапах, педагогічний колектив має бути готовим до роботи з булінгом та обов'язково залучати до співпраці батьків, соціальні та правоохоронні служби.

1.4. Характеристика булінгу, його види

Утиск, цькування та дискримінація – ці всі визначення є узагальненням булінгу. Булінг означає процес, який характеризується тривалим жорстоким ставленням до особистості, в даному випадку до дитини або групи з боку інших учнів або угруповання учнів [2].

Явище булінгу насамперед притаманне дитячим колективам у школі. З плином часу, утворюються мікрогрупи, у які діти гуртуються, в якій визначається лідер. Лідер має вплив на всіх учасників групи. Якщо дитина, яка бажає увійти до складу групи, чимось відрізняється (у фізичному чи психологічному стані) від інших членів колективу, то вона стає мішенню для жорстокого ставлення, цькувань і як результат – цілковите відторгнення від колективу. Підлітковий період характеризується жорстоким ставленням до тих, хто відрізняється. Випадки переслідування, які були нами зафіксовані у процесі дослідження, мали на меті залякувати, насміхатися та тиснути на жертву у фізичному та психічному напрямку [25].

Позитивні і негативні закономірності розвитку притаманні колективу дітей з нормою психофізичного розвитку.

Виділяють наступні ознаки цькування [36]:

Цькування, насміхання та переслідування є виглядом проявів фізичного та психічного булінгу. Вони завдають шкоди жертві. А вже страх і тривога, а в деяких випадках – агресія, направлена до кривдника та тих, хто спостерігає, оволодівають жертву, приводячи за собою соціальну ізоляцію жертви [36].

Учасників булінгу можна розділити на 3 групи: [28]

Таблиця 1.3

Психологічна характеристика «жертв» та «кривдників» булінгу в навчальному середовищі

Учасники булінгу	Психологічні характеристики
«Жертви»	Соціальна відчуженість, здатність відсторонюватись від конфліктів, сензитивність, замкнутість, сором'язливість, соматична послабленість, тривожність, схильність до депресії, занижена самооцінка, невпевненість в собі, занурення в себе (ескапізм), низький ступінь соціальної підтримки.
«Кривдники»	Висока загальна агресивність позитивне ставлення до агресії, недостача емпатії, велика потреба в домінуванні, успішність і самовпевненість, позитивне самовідношення, відносно високий соціальний статус.

Види сучасного булінгу:

Смартфони, електронні гаджети, безперервний доступ до мережі Інтернет та соціальних мереж – це все притаманне для для світу XXI століття. Булери, що можуть виступати знайомими чи не знайомими людьми, мають можливість користуватися цими дарунками сучасності та проявляти ознаки булінгу до не приємних до них людей. Це проявляється у вигляді набридливих дзвінків по телефону, повідомлень з погрожуючим змістом і без відома цієї людини показувати її особисте життя на просторах Інтернету.

Аби запобігти явищу булінгу у кібер-просторі, необхідно батькам вчасно залучитися до навчання дитини безпечно користуватися інформаційно-комунікативними засобами та мережею Інтернет [6].

Прояви сексуального булінгу виникають внаслідок кібербулінгу: висвітлювання особистих фото та відео матеріалів, особливо інтимного характеру в мережі Інтернет. Вибух гормонів, який охоплює підлітків, веде за собою активну зміну їх тіла, її розвиток. Завдяки цьому в організмі пробуджуються фізіологічні потреби, які властиві дорослій людині. Прізвиська та образи сексуального характеру виникають внаслідок нерівномірного дорослішання, оскільки кожна дитина розвивається індивідуально, хтось швидше, хтось повільніше. Також, окрім прізвисьок, булери використовують: поширення образливих чуток, сексуальних жартів, погроз та принизливі погляди [36].

Доцільно попереджувати дитину, що проблеми, які виникають у її житті, хоч віртуальному, хоч особистому, потребують спільного вирішення.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ В КОЛЕКТИВІ ПІДЛІТКІВ З

ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУ

2.1. Обґрунтування методики дослідження

Проблема булінгу в колективі підлітків спеціальної школи є актуальною, оскільки підлітковий вік характеризується особливим розвитком, «дорослішанням» із дитячого організму до дорослого, змінами у фізіологічному та психологічному плані. В даний період розвитку може викликувати безліч передумов до булінгу.

Даній проблемі свої дослідження присвітили багато вчених, серед яких вивчали: психологічні та соціально-психологічні особливості булінгу дітей, підлітків та юнаків, психологічні способи його профілактики (О.Л.Глазман, І.С.Кон, О.С. Маркіна, В.Р. Петросянц, В.І. Пономарьов, В.С. Собкін, Х. Кілпатрік, Дж. Кук, Д. Лаїнз, Р. Ломанн, Д. Олвеус, К. Рігбі, Б. Сорнсон, Дж. Тейлор та ін); можливості колективу у вихованні та перевихованні дітей та підлітків (І.П. Іванов, В.А.Караковський, Я.Л. Коломінський, А.С. Макаренко, Л.І. Новікова, А.В. Петровський, В.А.Сухомлинський, та ін).

Мета експериментальної частини дослідження – визначення особливостей проявів булінгу в учнів спеціальної школи підліткового віку.

Завдання експериментальної частини дослідження:

1. Дослідити внутрішньокласні взаємини дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.
2. Прораналізувати наявність та рівні проявів булінгу учнів спеціальної школи підліткового віку.

Структура дослідження:

I етап: Підготовка до експериментального дослідження. Збір інформації та огляд спеціальної літератури за темою дослідження.

II етап: Дослідження явища булінгу в учнів спеціальної школи підліткового віку: анкетування учнів, складання анкети незалежних характеристик для педагогічного складу.

III етап: Аналіз та інтерпретація результатів констатуючого експерименту та оформлення висновків дослідження.

Дослідження проявів булінгу в учнів спеціальної школи підліткового віку відбувалося протягом 2021 навчального року на базі Херсонської спеціальної загальноосвітньої школи №1 у дев'ятому класі. В ньому приймало участь 8 учнів 15-17 років з порушеннями інтелекту різного генезу та етіології, вчителі, працівники школи. Констатувальний експеримент у квітні 2021 року, а формувальний – у вересні – грудні 2021 року.

Дослідження проявів булінгу у шкільному колективі проводилося за допомогою методу анкетування школярів. Нами використовувалися стандартизовані тексти анкет Олени Ільчук та Ольги Суржко «Відверто про булінг», що передбачали визначення знань дітей про булінг, оцінення кожної дитини своїм становищем у колективі і давали можливість нам констатувати, чи відомий дітям булінг з його видами.

Зміст процедури анкетування полягав у наступному: у першій частині анкети розміщена інструкція щодо заповнення та потрібно вказати свої данні (прізвище, і'мя та клас). В основній частині дітям пропонувалося 10 питань (Додаток Е), на які вони повинні дати відповідь, яка пропонується автором, або написати власну у деяких питаннях. Запитання складені у логічній послідовності та від простого до складного. У заключній частині автор дякував за проведу роботу. Анкетування проводилося в індивідуальній формі.

Ми зрозуміли, що в силу свого специфічного розвитку, діти з порушенням інтелекту можуть не правильно трактувати питання анкети «Відверто про булінг», або невірно оцінити свої відчуття і прагнення, як додатковий метод констатуючого експерименту нами було використано метод незалежних характеристик К.К.Платонова.

При організації виховної роботи та аналізі конфліктних ситуацій в групі школярів вкрай важливі знання про соціальний статус усіх членів групи та становище кожного учня в системі міжособистісних стосунків. Для даної проблеми найбільш широко використовується саме метод незалежних характеристик.

Метод незалежних характеристик був розроблений Константином Константиновичем Платоновим – радянським психологом та професором. Оскільки людина завжди перебуває в соціумі, вона є безпосереднім його учасником. І, звичайно, буде проявляти якості особистості, якими наділена, в процесі своєї життєдіяльності [20].

Метод незалежних характеристик відзначається збиранням матеріалів та узагальненням даних про учня від осіб, що є незалежними один від одного. Цей метод дає змогу отримати дані, що мають цінний зміст та допоможе охарактеризувати кожного учня так, як бачить його склад педагогічного колективу [19].

Метод незалежних характеристик полягає в оцінці рис особистості та подальшому узагальненні їх незалежних оцінок за єдиною шкалою на кількох учасників незалежно один від одного. При узагальненій оцінці можливі суб'єктивні відхилення більш-менш взаємно компенсуються, що забезпечує достатню об'єктивність отриманих результатів.

Метод незалежного узагальнення ознак полягає в зборі й узагальненні даних з багатьох незалежних спостережень, зроблених у різний час, за різних умов і в різних видах діяльності.

Отримуються самостійні характеристики – психічні дані особистості, моральне виховання, дисциплінованість, спрямованість її

інтересів і здібностей, рівень культури, швидкість розвитку певних якостей - узагальнюються на певну систему з певної точки зору [20].

За допомогою цього методу експериментатор повинен висловити власну думку про учня. Твердження інших учителів щодо навчальних досягнень, дисципліни, здібностей та здібностей учнів слід використовувати вдумливо, контролюючи можливості, а не механічно. Ці особливості дають змогу всебічно вивчити особистість, скласти її об'єктивну характеристику та визначити шляхи її розвитку в процесі навчально-виховної роботи.

При порівнянні незалежних ознак деякі ознаки можуть не збігатися через упередження класифікатора, поспішні та помилкові результати. У цьому випадку слід шукати причини відмінностей і аналізувати фактори, які їх викликають. Протиріччя можливі і в тому випадку, якщо характеристики відрізняються в різні моменти зміни поведінки учня[19].

Особливістю цього методу є узагальнення, порівняння та інтерпретація інформації про учнів, отриманої іншими методами.

Анкета складалася з таких ознак, де педагогічні працівники повинні поставити «+» чи «-» в залежності від справжнього становища дитини.

Анкета представлена у вигляді таблиці, що зображена у Додатку А.

Результати анкетування експериментатор заносить у таблицю з відсотковим значенням по кожній ознаці.

У дослідженні приймали участь працівники школи, які безпосередньо працювали з досліджуваним класом.

Дітям також пропонувалася анкета «Відверто про булінг», відповідаючи на питання якої експериментатор міг бачити, скільки дітей проінформовані про явище булінгу, чи стикалися з цим явищем у реальному житті та що вони пропонують для вирішення цієї проблеми.

Зміст цієї анкети представлено у Додатку Е.

2.2. Результати дослідження та їх аналіз

На основі теоретичних та емпіричних досліджень можна стверджувати, що, міжособистісні стосунки школярів як складне явище, мають різні форми і види, різні ступені прояву, не піддаються однозначній оцінці, вони можуть нести в собі як позитивний (мобілізуєчий), так і негативний (руйнівний) вплив на формування особистості дитини, а особливо дитини з особливими освітніми потребами (ООП) [27].

У результаті проведеного дослідження на основі використання анкетування «Відверто про булінг» та методу незалежних характеристик К.К.Платонова були визначені соціальні статуси кожного учня в колективі, а також становище учнів у системі міжособистісних стосунків. Результати представлені у вигляді таблиць і схем.

За результатами I етапу експериментального дослідження було виявлено, що булінг - це психологічно травмуюча форма міжособистісних стосунків дітей.

За даними анкетування «Відверто про булінг», з'ясовано, що діти з порушенням інтелектуального розвитку піддаються як фізичному, так і психологічному, економічному, сексуальному та кібербулінгу, оскільки діти з психофізичними порушеннями розвитку та діти з нормотиповим розвитком нічим не відрізняються один від одного, у фізичному розвитку. Отримані результати наведено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Дані про кількість учнів, які піддаються різним видам булінгу

Види булінгу	Кількість учнів	% учнів
Фізичний;	2	25%
Психологічний;	2	25%
Економічний;	0	0%
Сексуальний;	1	12,5%
Кібербулінг.	0	0%

За результатами даних анкети «Відверто про булінг» можна зробити висновок, що даний колектив дітей має таких учасників булінгу:

- Жертви
- Булер
- Спостерігачі

Оскільки діти, відповідаючи на певні запитання, ототожнюють себе з різними учаниками.

Так, дітям-жертвам булінгу, на жаль, мало відомий термін «булінг», оскільки на пит.1 «Ти знаєш, що таке булінг?» вони відповіли «ні». Але, відповідаючи на наступні питання анкети, стало зрозуміло, що з насильством у шкільному середовищі вони зустрічалися. Доказом цього є відповідь на пит.3«В якій формі?»: діти обрали всі варіанти відповідей. Діти усвідомлюють, що є жертвами булінгу, оскільки на пит.4 «Чи був ти сам учасником цькування, знущання?» відповіли, що виступали як жертви. Цю ситуацію бачать і педагоги, відповідаючи на питання бланку незалежних характеристик.

Проаналізувавши анкету учня М можна зробити висновок, що він, в силу своїх порушень не розуміє, що є булером в колективі. Оскільки на пит.2 «Чи стикався та з ситуацією знущання одних людей над іншими?» він відповів «ні», а на пит.4 «Чи був ти сам учасником цькування, знущання?» – відповів «ні, не був». Але, педагогічний колектив бачить цю ситуацію зовсім інакшою: за результатами незалежних характеристик нам відомо, що він колись постраждав від насильства. І ми вважаємо, що таким чином, він хоче «помститися» оточуючим за свої тілесні та психологічні травми минулого.

А діти, що відповіли на пит.4 «Чи був ти сам учасником цькування, знущання?» - «так, як спостерігач», виступають в колективі спостерігачами – ті, що саме спостерігають за явищем булінгу. Вони знають, що таке булінг та усвідомлюють, що стали безпосередніми його

учасниками. Отримавши відповідь на пит.9 «Як ти вважаєш, чи можна уникнути цькування в школі?» - «так, якщо жертва змінить свою поведінку» можна зробити висновок, що вони стоять на боці булера: допомагають йому, але не проявляють агресії. Цю ситуацію бачать і педагоги, відповідаючи на питання бланку незалежних характеристик.

Також, ми склали схему, де у відсотковому відношенні показано, скільки в колективі жертв (25%), булерів (12,5%) та спостерігачів (62,5%).

Рис.2.2. Дані про кількість учнів, які є учасниками булінгу

В результаті аналізу отриманих експериментальних даних за методом незалежних характеристик виявлено, що у класі підлітків переважають діти з неблагополучних сімей, які мають соціо-економічні негаразди та батьки яких мають слабкі зв'язки зі школою. Це можна спостерігати за даними, представленими у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Дані про кількість учнів, що відповідають певним ознакам

№	Параметри	% учнів
1.	Неблагополучна сім'я	75%
2.	Постраждав від фіз./псих./дом./сексуального насильства	50%

3.	Свідок домашнього насильства	37%
4.	Відсутність друзів	25%
5.	Вуличне виховання	50%
6.	Тиск однолітків	25%
7.	Соціо-економічні негаразди	75%
8.	Слабкі зв'язки батьків зі школою	75%
9.	Фізіологічні особливості (інвалідність і т.д.)	12%
10.	Низька академічна успішність	37,5%
11.	Поведінкові або емоційні проблеми	50%
12.	Сексуальна орієнтація (ЛГБТ)	0%
13.	Кримінальна поведінка і участь у протиправних угрупованнях	12,5%

Отже, можемо визначити, що у класі підлітків спеціальної школи спостерігається 75% дітей з неблагополучних сімей, 75% дітей мають соціо-економічні негаразди, у 75% учнів батьки мають слабкі зв'язки зі школою, 50% дітей, що постраждали від різних видів насильства, 50% дітей є вихованцями вулиці, у 50% дітей спостерігаються поведінкові/емоційні проблеми, 37,5% дітей мають низьку академічну успішність, 37% дітей стали свідками домашнього насильства, 25% дітей не мають друзів, 25% учнів знаходяться під тиском однолітків, у 12% дітей є фізіологічні особливості, а 12,5% дітей брали участь у протиправних угрупованнях та мають кримінальну поведінку. Слід зазначити, що жоден учень не має розладів в сексуальній орієнтації.

Варто підкреслити, що діти, які складають 50% з колективу, і виховувались за канонами вулиці, мають педзанедбаність та асоціальну родину. А діти, відстковий склад яких становить 25, що не мають друзів, не можуть знайти контакт з однолітками з порушенням інтелектуального розвитку. І внаслідок цього вони, як показало позакласне спостереження, встановлюють спілкування з меншими за віком дітьми.

Отримані дані таблиці 2.2 представлено на малюнку 2.1.

Рис.2.1. Дані про кількість учнів, що відповідають певним параметрам

Також можна зазначити, що діти-жертви з неблагополучних сімей, постраждали від різних видів насильства, стали свідками домашнього насильства, у них відсутні друзі, на них тиснуть однолітки, мають соціо-економічні негаразди, їх батьки мають слабкі зв'язки зі школою, деякі мають фізіологічні особливості та мають поведінкові/емоційні проблеми. Вони не виховувались на вулиці, академічна успішність має високий рівень, не брали участь у протиправних угрупованнях та не мають розладів в сексуальній орієнтації.

Дещо відрізняються булери та спостерігачі від жертв за ознаками. Частіше спостерігається вуличне виховання у булерів, низька академічна успішність та кримінальна поведінка. У спостерігачів – показники більш усереднені.

Отже, на основі отриманих в результаті констатуючого експерименту даних, та завдяки їх ретельному аналізу було виявлено, що в малій групі підлітків (класному колективі) з інтелектуальними

порушеннями спостерігаються всі складові колективу, що характерні для дітей в нормі, навіть і таке явище як булінг.

В силу розвитку на основі дефекту учні з порушеннями інтелекту не розуміють свого соціального становища в класі, не розуміють проявів цькування відносно себе, що підтверджують отримані результати незалежної характеристики.

Але, враховуючи підлітковий вік учнів і те, що алгоритми соціальної поведінки набуті у школі дитина з порушеннями інтелекту переносить у доросле життя, проблема булінгу у спеціальній школі набуває особливо гострого значення в контексті соціалізації зазначеного контингенту дітей.

РОЗДІЛ 3

КОРЕКЦІЯ ПРОЯВІВ БУЛІНГУ ЗАСОБАМИ КВЕСТУ В УЧНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Використання потенціалу квесту для профілактики деструктивної конфліктної взаємодії (булінгу) школярів підліткового віку

Найкращою формою протидії проявів булінгу виступають квести. За допомогою квестів, діти спеціальної школи ознайомлюються з поняттям «булінг», його формою та структурою. Вони розвивають навички протидії соціальному тискові та вміння пошуку шляхів виходу зі складної ситуації. Використовуючи практичні ситуації, діти з порушенням розумового розвитку можуть відрізнити булінг від конфлікту, а також вчаться сміливо відповідати «Ні» на пропозиції однокласників. Звичайно, ігрова форма допоможе підліткам відстоювати власну думку та підкріплювати теоретичні знання практичними навичками: діалогами та розігруванням сценки різних ситуацій [32].

Квест, з перекладу, означає пошук. Ще у 90-х роках ХХ століття перші квести були у вигляді комп'ютерних головоломок. А згодом були квести, на меті яких було знайти вихід із замкненої кімнати, виконавши низку завдань. В навчальному закладі даний вид квестів не проводиться, оскільки для таких ігор повинні бути спеціально облаштовані кімнати, техніка та навчений персонал, що є недоступним для закладу спеціальної освіти.

Тому у своїй роботі нами представлено альтернативу: квести проводяться у приміщенні класної кімнати, виконуючи завдання на згуртованість колективу, на здобуття навичок вирішення конфліктів, на спілкування з членами команди та партнерської взаємодії. Також, квести

допомагають у розвитку емпатії, власної гідності, відповідальності та протидії соціальному тискові [21].

Квест (від англ. quest — пошук, пошуки пригод) — аматорське спортивно-інтелектуальне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями [11].

У педагогічній науці поняття «квест» визначається як технологія, метод чи форма організації дослідницької діяльності, для виконання якої вихованці здійснюють пошук інформації, аналізують, систематизують її та виконують певні завдання [22].

Квести класифікують за декількома параметрами:

- За кількістю учасників (маленький, середній, великий)
- В залежності від мети створення (освітні, розважальні, командостворюючі)
- За тематикою (література, мистецтво, наука)
- За формою (прості, комплексні)
- За територією (територіальні, внутрішні, незалежні)
- В залежності від цільової групи (дитячі, дорослі)

За допомогою уроку-квесту діти можуть у формі гри виконувати різноманітні завдання, що спрямовані на розвиток логіки, мислення, аналіз отриманих даних та пов'язувати їх з отриманими даними на інших уроках. Даний вид уроку можна проводити як у класній кімнаті, так і на шкільному подвір'ї, на спортивному майданчику чи у спортивному класі та в музеї.

Нами розроблена послідовність, за допомогою якої можна з легкістю пройти квести будь-якої складності [11]. Вона представлена на рис.3.1.

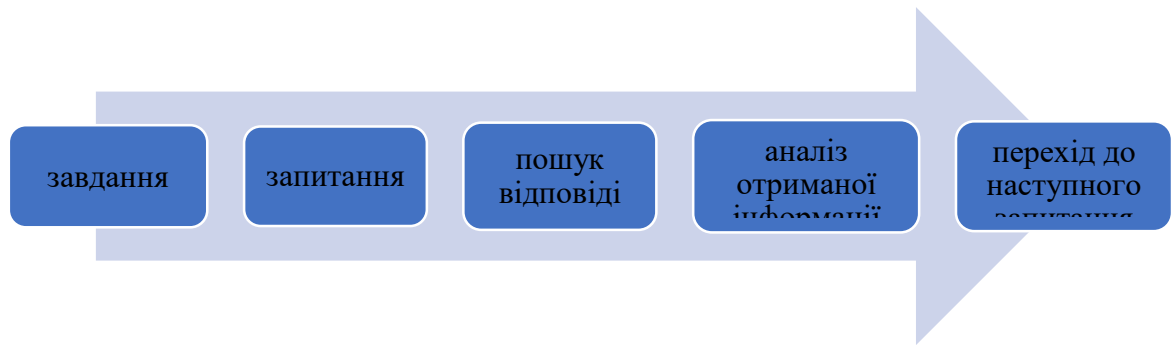

Рис.3.1. Послідовність проходження квесту

3.2. Методика організації та проведення квесту у спеціальній школі. Обґрунтування методики

Робота вчителя має багато аспектів і не обмежується викладанням. Інша частина – позакласна діяльність. Завжди вчителі стикаються з низкою заходів, які, на їхню думку, надихнуть дітей, дозволять учням розкрити свій творчий потенціал, навчать їх мислити нестандартно та підвищать інтерес до предмета. В арсеналі вчителів є різні види позакласної роботи: конкурси, змагання, КВК, вечори, збори тощо.

Однак ніщо так не цікавить дитину, як гра, в яку може грати кожен, в якій важливі дії кожного гравця, фізичні характеристики якого менш важливі, ніж важливість інтелекту та вміння швидко приймати рішення та працювати в команді. Звичайно, такою грою виступає квест.. У неї можуть грати люди різного віку, але, звичайно, навіть діти. Діяльність і заняття спонукають дітей думати, знаходити вихід із складних ситуацій, що сприяє розвитку розумових, інтелектуальних та пізнавальних здібностей, оскільки діти вчаться спілкуватися та спілкуватися з колегами [21].

Як і в будь-якій грі, важливо, щоб у ній були чітко описані правила. Головну роль відіграє керівник, вчитель. Він повинен підготувати всі необхідні матеріали для заходу.

Ведучий уважно спостерігає за грою, пояснює учасникам правила, допомагає гравцям, іноді виступає посередником між героями. Якщо заявка зроблена поза школою, медіатору потрібні помічники на різних етапах гри. Успіх гри залежить від набору послідовних стратегій: набору серйозних випробувань. Для позакласних пошуків слід створити карту пошуку, яка описує межі гри. Завдання не повинні бути важкими, але в той же час нелегко підтримувати постійний інтерес до їх виконання.

Організатор повинен пам'ятати, що учасники гри повинні дивуватися тому, що вони раніше не знали, розуміючи, що вони можуть зробити більше, ніж очікували.

Переваги використання квестів перед іншими формами позакласної роботи:

- створює умови для пізнання один одного;
- вчить швидко приймати правильні рішення;
- розкриває приховані якості учасників, потенційних лідерів, інтелектуалів та логістів, які вміють рахувати на кілька кроків вперед;
- розвиває логічне мислення, інтуїцію, вміння швидко знаходити вихід зі складної ситуації, знаходити спільну мову з різними людьми;
- створює схожість та асоціації між подіями;
- Ігрові етапи дають можливість емоційних сплесків, які психічно згуртують учнів і вчителя, створюють масу позитивних емоцій та радісних спогадів, сприяють розвитку спілкування;
- Інтелектуальний рівень розвиває ерудицію [21].

В результаті констатуючого експерименту було отримано та проаналізовано дані які наведено у 2 розділі кваліфікаційної роботи. Вони доли змогу стверджувати, що даний колектив дітей має проблему булінгу та потребує корекційного впливу.

Спираючись на отримані дані нами було розроблено серію квестів, що передбачалося проводити з учнями протягом 17 навчальних тижнів

(календарно-тематичне планування наведено у Додатку Є). Квести проводилися експериментатором або класним керівником у позаурочний час в рамках виховної роботи.

Метою проведення занять було: визначення понять булінг, конфлікт, насильництво, типові риси агресора та жертви; формування навички конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій та розвиток здатності до партнерської взаємодії, протидії соціальному тискові, вміння пошуку шляхів зі складної ситуації; виховувати почуття емпатії та переживання за інших.

Формуючим експериментом передбачалося проведення первинного дослідження (наведено у 2 розділі) і проведення аналогічних методик після циклу корекційної роботи.

Наведемо фрагмент сценарію квесту:

Обрати 4 картинки з 12 та наклеїти їх на прозорий конверт у порядку нумерації за типом булінгу (кібербулінг, психологічний, фізичний). У разі правильного виконання вправи на зворотньому боці утворяться слова «СТОП», «БУЛ», «ІНГ».

Кібербулінг

Психологічний
Фізичний

3.3.

Результати

корекційної роботи

Корекційна робота мала на меті покращити стан міжособистісних взаємин в колективі підлітків спеціальної школи, та включала в себе

повне або часткове усунення проявів булінгу. Корекційна робота проводилася під час навчального процесу школярів.

На початку дослідження проявів булінгу було проведено анкетування, на скільки діти усвідомлені у явищі булінгу та як саме можна припинити це явище у шкільному середовищі. Те ж саме анкетування було проведено наприкінці корекційної роботи, аби побачити динаміку.

За результатами повторного анкетування «Відверто про булінг» нами було зроблено висновок, що в колективі дітей з порушеннями інтелектуального розвитку ситуація з подолання явища булінгу має кращі результати, в порівнянні з анкетуванням на початку дослідження. Цей факт доводять відповіді дітей на питання анкети «Відверто про булінг» та таблиця 3.1

Таблиця 3.1

Порівняльна таблиця даних констатуючого та формуючого експериментів

Пит .	Констатуючий експеримент								Після формуючого експерименту							
	Діти								Діти							
	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8
1	ні	ні	так	так					ні	ні	так	так				
2	так	так	ні	так					ні	ні	ні	так				
3	все	все	-	образи, фізичне насильство					-	-	-	образи, фізичне насильство				
4	так, як жертва		ні	так, як спостерігач					так, як жертва		ні	так, як спостерігач				
5	в школі		в школі, у дворі	в школі					в школі		в школі, у дворі	в школі				
6	хто відрізняється								хто відрізняється							
7	ні	ні	ні	н	н	н	н	н	ні	ні	ні	н	н	н	н	н

				i	i	i	i	i					i	i	i	i	i
8	не замислювався про це							не замислювався про це									
9	так, якщо вчасно помітять дорослі	ні	так, якщо жертва змінить свою поведінку	так, якщо вчасно помітять дорослі	ні	так, якщо вчасно помітять дорослі											
10	всі							всі									

Так, деякі діти що опозиціонували себе з жертвами насильницьких дій, на питання анкети «Чи стикався ти з ситуацією знуцання одних людей над іншими?» (пит.2) відповідають «ні». А ті, що опозиціонували себе як спостерігачі, змінили свою думку у відповіді на пит.9 «Як можна уникнути цькування в школі» - вони відповіли «так, якщо вчасно помітять дорослі». Це свідчить про те, що для даної категорії дітей корекційна програма дала свої позитивні якості та змінила їх світогляд у кращу сторону. Проте, дитина, що відігравала роль булера в колективі, не змінила свої відповіді, у порівнянні з анкетною на початку дослідження.

Оскільки формуючий експеримент проводився досить не тривало, як для корекційної роботи термін, результати корекційного впливу мають незначні, але позитивні зміни, спостерігається позитивна динаміка результатів.

Можна зробити висновок, що квести, які зазначені у корекційно-розвивальній програмі для учнів спеціальної школи, були дуже цікаві дітям та допомогли у подоланні явища булінгу, але частково, оскільки діти, що навчаються в спеціальній школі, мають свої психолого-фізіологічні особливості, які не дають швидко опанувати навчально-виховним матеріалом. Але, є позитивна динаміка. Для кращого результату, корекційна робота повинна тривати понад навчального року та постійно, через рівні проміжки часу, робити зріз про динаміку.

ВИСНОВКИ

1. Булінг визначається як утиск, дискримінація, цькування; цей термін означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного, психічного тощо) по відношенню до дитини або дітей з боку іншої дитини або групи дітей.

Серед ознак цькування виділяють: систематичність; наявність учасників; наслідки.

Учасників булінгу можна розділити на 3 групи:булери, жертви, спостерігачі.

Сучасний булінг має безліч видів, до нього відносять: фізичний; психологічний; економічний; сексуальний; кібербулінг.

2. З причин булінгу у міжособистісних стосунках висувують класифікацію, яка включає в себе сімейні, соціальні, чинники навколишнього середовища та особистісні чинники.

Діти, що мають порушення інтелектуального розвитку, піддаються аналогічним видам булінгу, що й діти з нормою психо-фізичного розвитку.

Але є один вид булінгу, що найбільше проявляється саме у підлітків спеціальної школи. Це сексуальний булінг. Фізіологічно, діти з порушенням розвитку та діти з нормотиповим розвитком нічим не відрізняються. Проте, психологічний розвиток та сексуальний потяг (лібідо) має свої відмінності. У підлітковому віці активно розвивається статева система дівчат та хлопців. Організм піддається дією гормонів, і зміни в організмі дитини провокують появу булінгу в освітньо-виховному просторі. Діти, бачачи, що їх однолітки відрізняються якимись ознаками, починають цькувати та насміхатися з них. Навіть, якщо розвиток тих дітей, що відрізняються, може бути повільнішим, чи навпаки, швидкішим за розвиток інших.

3. За даними анкетування «Відверто про булінг», з'ясовано, що діти з порушенням інтелектуального розвитку піддаються як фізичному,

так і психологічному, економічному, сексуальному та кібербулінгу, оскільки діти з психофізичними порушеннями розвитку та діти з нормотиповим розвитком нічим не відрізняються один від одного, у фізичному розвитку. Можна зробити висновок, що даний колектив дітей має таких учасників булінгу:

- Жертви
- Булер
- Спостерігачі

Оскільки діти, відповідаючи на певні запитання, ототожнюють себе з різними учаниками.

Ми склали схему, де у відсотковому відношенні показано, скільки в колективі жертв (25%), булерів (12,5%) та спостерігачів (62,5%).

За даними незалежних характеристик можемо визначити, що у класі підлітків спеціальної школи спостерігається 75% дітей з неблагополучних сімей, 75% дітей мають соціо-економічні негаразди, у 75% учнів батьки мають слабкі зв'язки зі школою, 50% дітей, що постраждали від різних видів насильства, 50% дітей є вихованцями вулиці, у 50% дітей спостерігаються поведінкові/емоційні проблеми, 37,5% дітей мають низьку академічну успішність, 37% дітей стали свідками домашнього насильства, 25% дітей не мають друзів, 25% учнів знаходяться під тиском однолітків, у 12% дітей є фізіологічні особливості, а 12,5% дітей брали участь у протиправних угрупованнях та мають кримінальну поведінку. Слід зазначити, що жоден учень не має розладів в сексуальній орієнтації.

4. Квест (від англ. quest — пошук, пошуки пригод) — аматорське спортивно-інтелектуальне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями.

Спираючись на отримані в результаті констатуючого експерименту розроблено серію квестів, що проводилися протягом 17 навчальних

тижнів. Квести проводилися експериментатором або класним керівником у позаурочний час в рамках виховної роботи. Корекційна робота мала на меті покращити стан міжособистісних взаємин в колективі підлітків спеціальної школи, та включала в себе повне або часткове усунення проявів булінгу. Корекційна робота проводилася під час навчального процесу школярів.

Хоча термін корекційної роботи був досить нетривалим (протягом 1 навчального семестру) можна зазначити, що квести виявилися цікавим видом роботи для школярів з порушенням інтелекту. В силу своїх психофізичних особливостей розвитку підлітки не в змозі швидко опанувати навчально-виховний матеріал. Але, слід зазначити, що в результаті проведення виховної роботи спостерігалася позитивна динаміка, поліпшилися показники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

33. 1. Анкета «Що таке булінг»URL:
34. <https://vseosvita.ua/library/anketa-so-take-buling-358274.html>
2. Барліт А.Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. Горизонти освіти. – 2012. №2. – С. 44-46.
3. Бердышев И. Лекарство против ненависти / Илья Бердышев ; семинар записала Е. Куценко // Первое сент. – 2005. – 15 марта (№ 18). – С. 3.
2. Бех І. Д. Емоційні порушення як предмет спеціального психологічного дослідження. Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин: матеріали Всеукр.конф., м. Київ, 1994. С. 19-22.
3. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу // Педагогічний портал : освітня преса. URL: <http://pedpresa.ua/185372-buling-vazhlyva-problema-dlya-ditej-v-ukrayiniyunisefrozpochynaye-kampaniyu-proty-bulingu.html>
4. Булінг – важлива проблема для підлітків в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. *Педагогічний портал : освітня преса.* URL: <http://pedpresa.ua/185372-buling-vazhlyva-problema-dlya-ditej-v-ukrayini-yunisefrozpochynaye-kampaniyu-proty-bulingu.html>
5. Булінг у школі. URL: <https://bhrr.gov.ua/news/item/3385-buling-u-shkoli-prichini-naslidki-zapobigannya-ta-vidpovidalnist>
6. Воронцова Е. Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти. URL: <http://xn--d1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulinguu-zakladah-osviti/>
7. Докукина Т. В. Буллинг – травля в школе / Т. В. Докукина // Офиц. сайт ОО «Беларусская организация врачей». URL: http://belasma.gippokrat.by/bottom.news_block/children/bulling-v-shkolah/index.html

8. Загальний і статевий розвиток підлітка. URL:
<http://multycourse.com.ua/ua/page/18/97>
9. Квест (змагання). URL:
[https://uk.wikipedia.org/wiki/Квест_\(змагання\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Квест_(змагання))
10. Коломинський Н. Л. Психологія дитячого колективу. Мн.: Народная света, 1984. С. 10-16.
11. Кон І. С. Що таке булінг і як з ним боротись? URL:
<http://www.sexology.narod.ru/infol78.html>
12. Корекційно-розвивальна програма. URL:
<https://www.schoollife.org.ua/242-2020/>
13. Король А. Причини та наслідки дослідження явища булінгу // Відновне правосуддя в Україні. – 2009. – № 1 – 2. – 190 с.
14. Косолапов Н. А. Глоссарий по политической психологии. Авторский коллектив РУДН URL:
<https://vocabulary.ru/termin/povedenie.html>
15. Лейн Д. Шкільна травля (булінг). URL:
<http://www.supporter.ru/docs/1056635892,bulling.doc>.
16. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). – Київ, 2010. – С. 126–131.
17. Метод незалежних характеристик URL: <https://lektsii.org/6-55897.html>
18. Метод узагальнення незалежних характеристик URL:
https://stud.com.ua/170811/pedagogika/metod_uzagalnennya_nezalezhnih_harakteristik
19. Методичні поради щодо проведення гри "Квест" у навчальному закладі. Методичний посібник. Рівне. – 2018. – 18 с.
20. Методичні рекомендації «Квест – гра як сучасна інноваційна форма взаємодії між суб'єктами навчального процесу у позашкільній» URL:
<https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-kvest-gra-yak-suchasna->

inovaciyna-forma-vzaemodi-mizh-sub-ektami-navchalnogo-procesu-u-pozashkilli-178198.html

21. Міжособистісні стосунки дітей з розумовою відсталістю як детермінанта агресивної поведінки. Педагогічні науки: зб. наук. праць. 2014. №121. С. 197–204.
22. Ожийова О. Н. Булінг как різновид насилля. Киев: Рута, 2001. 320 с.
23. Ожийова Олена. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми (Українська). Харків: Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.». 2009. с. 158–163.
24. Особенности буллинга и моббинга. URL:<https://af.booksc.eu/book/50686434/460a3f>
25. Особливості міжособистісних стосунків школярів в умовах інклюзивного навчання. Кравченко Т.В. 2021. – Херсон. ХДУ, 2021. 49с.
26. Петросянц В.Р. Проблема булінгу в сучасній освітній середі. Вісник ТГПУ. 2011. Вип.6. (108).
27. Підлітки - як батькам пережити цей період. URL: <https://nus.org.ua/articles/pidlitky-yak-batkam-perezhyty-tsej-period/>
28. Плутницька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. - 2017. - Вип. 29(2). - С. 78-80.
29. Противодействие школьному буллингу. Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт образования. — М.: НИУ ВШЭ, 2020. — 72 с. — 200 экз. — (Современная аналитика образования. № 1 (31)).
30. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. – 132 с.

31. Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about
32. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В.Залеська та ін. – Київ: МЖПЦ «ЛаСтрада-Україна», 84 – .2014 с. Електронний доступ: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_31.html
33. Фалд Т. Буллинг. Офисные хулиганы / Т. Фалд ; записал В.Кичкаев // Пси-фактор. – 2005. –URL: <http://psyfactor.org/lib/bulling.htm>.
34. Що таке булінг. URL: <https://kyivobljust.gov.ua/news/direction/scho-take-buling-yak-yogorozpiznati-ta-yak-diyati-storonam-konfliktu-konsultatsiya-ministerstva-yustitsii>
35. Bullying//Мюллер В. К. Новый англорусский словарь / В. К. Мюллер. - Перераб. и доп. изд. - URL: <http://www.rambler.ru/dict/new-enru/00/55/78.shtml>
36. Dan Olweus: Gewalt in der Schule, Bern (u.a.) 1996, S. 60 f:
37. Dodge K A The structure and function of reactive and proactive aggression // In D.J. Pepler, K.H. Rubin (Eds.). The development and treatment of childhood aggression. Hillsdale, NJ Lawrence Erlbaum. 1991. P. 201-216.
38. Hazier R. J. Breaking the cycle of violence: interventions for bullying and victimization. Washington, DC: Accelerated Development. 1996. P 131.
39. How Bullying Affects Children. URL: http://www.violencepreventionworks.org/public/bullying_effects.page
40. Indicators of School Crime and Safety: 2016, The National Center for Education Statistics (NCES).
41. Integrating mental health into primary care: a global perspective. – Geneva : WHO and World Organization of Family Doctors, 2008.

42. Korunka C. Nemeskeri N., Sauer J. Psychotherapie for schung von Carl Rogers in kritischer Hinsicht // Person. – 2001. – №2.
43. Kowalski, RobinM., Limber, SusanP., Agatston, Patricia W. Cyberbullying: bulling in the digital age. –Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. – 218 p.
44. Movement for Global Mental Health. Position Statement on mental health in the post-2015 development agenda 2013
45. RandallP. Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims / P.Randall. – Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001.
46. Roffey S Addressng bully in schools: organisational factors from poky to practice// Educational and Child Psychology. 2000. NB17 (1). P. 6-19.

*Додаток Б***Піраміда ненависті**

Свого часу група дослідників розробила так звану «піраміду ненависті», яка побудована за тим же принципом, що і піраміда потреб Маслоу, тобто кожен нижній рівень обумовлює наступний рівень. [Anti-Defamation League and the Survivors of the Shoah Visual History Europe]

Складається дана система з 5 рівнів:

1. Рівень упередженості.
2. Рівень дій, що базуються на упередженості.
3. Рівень дискримінації.
4. Рівень жорстокості.
5. Рівень геноциду.

«ПІРАМІДА НЕНАВИСТІ»

Рис.Б.1. Схема «Піраміди ненависті»

Згадаймо піраміду Маслоу. Підніжжя її – це наші фізіологічні, базові потреби: їжа, вода, сон, секс, дихання. Якщо ці потреби не задоволені, ми не можемо піднятися на вищий рівень: рівень безпеки.

Грубо кажучи, якщо ми не можемо вдихнути, то ми не думаємо про особисту безпеку про безпеку майна. Наша найперша задача – вижити. Якщо фізіологічні потреби задоволені, ми починаємо задовольняти наступні рівні піраміди: рівень безпеки, а далі – соціальний рівень (потреба в дружбі, сім'ї, інтимності), ще вище знаходиться рівень поваги та самореалізації. Але ви не будете думати про самореалізацію, доки не задоволені попередні рівні. Ви не підете на курси англійської мови, якщо вашому життю загрожує небезпека.

Піраміда ненависті діє за аналогічним принципом: кожен попередній рівень обумовлює наступний. Давайте розглянемо її уважно. У підніжжі піраміди лежать наші упередження, вірування і стереотипи. Цей рівень так і називається: **рівень упередженого ставлення**. На практиці це виглядає як прийняття стереотипів (наприклад, всі білявки – тупі, всі діти з інтернатів – крадії), перенесення особливостей однієї людини на всю групу людей (наприклад, якщо ми читаємо, що представник певного етносу зґвалтував жінку, то для нас усі представники цього етносу наче автоматично стають гвалтівниками), а також мовчазне прийняття жартів, що знецінюють або принижують.

Наступний рівень піраміди присвячено діям, базованим на упередженнях. Це висловлювання принизливих жартів, соціальна ізоляція, соціальне виключення, насмішки та образи. Це і є рівень, на якому здебільшого розгортається булінг (цькування) у закладі освіти.

Як ці два рівні взаємопов'язані: якщо я не дотримуюсь стереотипів, що «всі діти з інтернатів – крадії» або «всі переселенці – сепаратисти», то мені не буде на чому базувати свої образи чи насмішки.

Наприклад, у сільській школі навчалася дівчинка з Кореї, яка потерпала від цькування. Її називали не інакше, як «собакоїдка», послуговуючись стереотипом, що «всі корейці їдять собак». Коли у

селі зникав собака, діти одразу знаходили дівчинку і били, вимагаючи повернути пса. Чи поводитися б так діти, аби не засвоїли від дорослих упередження щодо людей з інакшою зовнішністю, та стереотип «всі корейці – собакоїди»?

Інший приклад: вже в міській школі навчався хлопчик з неблагополучної сім'ї. Тато-алкоголік, який бив сина і дружину, мама – вихователька у дитсадку, бідне та злиденне життя. З хлопця відверто знущалися, звинувачуючи у крадіжках. Перший, на кого думали, коли у класі щось зникало – був він. Це була школа, де серед дітей (а отже, і серед дорослих) побутував стереотип, що «дитина з неблагополучної сім'ї – крадій».

Наступний рівень піраміди ненависті – це **рівень, на якому виникає дискримінація**. Дискримінація – це коли ми починаємо обділяти чимось певну людину лише тому, що ця людина належить до тієї чи іншої групи, об'єднаної за певними ознаками. Наприклад, коли адміністрація школи вирішує не брати до школи дитину з інвалідністю, бо це призведе до «проблем» у класі, то це – дискримінація.

Багато хто чув про випадки, коли батьки збиралися та виступали проти включення до класу дитини з інвалідністю, бо це буцімто знизить рівень навчання у школі – оце і є дискримінація.

Наступний рівень піраміди ненависті – це **жорстокість**, проти людей і проти власності. Наявність стереотипів щодо представників певних груп уже призвели до того, що в Україні вчиняються дії на цьому рівні. Йдеться про представників ромського етносу та ЛГБТ спільноти. Погроми ромських таборів і напади на ЛГБТ-активістів не могли б постати без опори на попередні рівні: стереотипи, упередження, дискримінацію. Найвищий рівень, вінець піраміди – це геноцид. Це систематичне знищення певної групи людей лише за їхню приналежність до цієї групи.

Заняття для учнів 5-9 класів «Протидія булінгу в дитячому середовищі»

Мета: ознайомити з поняттям булінгу, його видами та проявами, розвивати навички конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, толерантного спілкування, формувати негативне ставлення до булінгу (неприпустимість проявів булінгу в дитячому середовищі)

План:

- 1.. Привітання учасників
- 2..Обговорення «Поняття булінгу та його види».
- 3..Обговорення в групах «Правила дитячого колективу для уникнення булінгу.

Куди/ до кого звертатися за допомогою в ситуації булінгу. Поради як уникнути булінгу»

- 4.. Висновки до заняття
- 5..Прощання «Оплески»

Хід проведення:

1. Привітання учасників.

Мета: привітати учасників, ознайомити з метою зустрічі.

Час: 2 хв.

2. Ознайомлення з поняттям булінгу

Мета: дати визначення поняттю булінг та розказати про його види.

Час: 10 хв.

Хід проведення:

Ведучі звертаються до учасників:

- Нам подобається, коли нас люблять, поводяться з нами чемно, звертаються до нас на ім'я, особливо на лагідне. А які відчуття у вас виникають, коли вас або когось з вашого оточення називають на прізвисько, принижують?

- Запитання для обговорення:

- Чи спостерігали ви таку ситуацію, коли в дитячому колективі «обирається» дитина (так звана «біла ворона»), яка відрізняється від інших або зовнішнім виглядом, або розумовими здібностями, або поведінкою і цю дитину постійно зневажають та застосовують до неї прізвиська, штовхають, чіпляються, псують особисті речі та інше?

- Які відчуття у вас викликає така ситуація?

- Як ви вважаєте, почуває себе дитина, яку «обрали «білою вороною»?

Ведучі приймають відповіді учасників.

Ведучі пояснюють, що обговорена ситуація називається булінгом.

Ведучі знайомлять учасників із визначенням поняття булінгу та його основними формами.

До уваги ведучих!

Для обговорення можна використовувати презентацію РР «Протидія булінгу» або роздатковий матеріал (закладки, брошури тощо)

Булінг (від англ. bully – хуліган, залякувати) – форма насильства у вигляді травлі, бойкоту, на-смішок, дезінформації, псування особистих речей, фізичній розправі, тощо

Фізичний булінг – штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

Економічний булінг – крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо.

Психологічний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Сексуальний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні по-грози, жарти тощо.

Кібербулінг – приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу інтернет, цькування через соціальні мережі).

Запитання для обговорення:

Які форми булінгу, на вашу думку, більш поширені серед дітей?

Чому?

Хто може потрапити в ситуацію булінгу, стати «білою вороною»?

Хто, на вашу думку, може булінгувати (бути буліром)?

Чому булінг вважається проявом насильства?

Чи дотримується в ситуації булінгу найважливіший принцип прав людини/дитини «повага до особистості»?

Які права дитини ще порушуються в ситуації булінгу?

Чи порушуються в ситуації булінгу щейкісь правила?

Ведучі уважно вислуховують усі відповіді учасників, коментують їх та за необхідністю доповнюють .

До уваги ведучих!

Доречно, задавати та коментувати запитання учасникам, враховуючи їх вік, готовність до діалогу, наявність часу.

3. Обговорення в групах

«Правила дитячого колективу для уникнення булінгу.

Куди/ до кого звертатися за допомогою в ситуації булінгу.

Поради як уникнути булінгу»

Мета: виробити правила уникнення булінгу в дитячому колективі; сформувавши знання про необхідність звернення за допомогою в ситуації булінгу; опрацювати поради як справитися з булінгом .

Час: 25 хв.

Хід проведення:

Ведучі звертаються до учасників:

Для виконання наступної вправи, ви будете працювати в трьох групах протягом 10 хвилин.

Ведучі об'єднують учасників у 3 групи (можна за рядами, якщо учні сидять за партами) та оголошує завдання (роздає прописані завдання кожній групі на аркушах формату А4).

І варіант виконання завдання в групах.

1 група. Скласти та прописати правила дитячого колективу для уникнення булінгу.

2 група. Написати куди/ до кого можна звертатися за допомогою в ситуації булінгу.

3 група. Скласти та написати поради як уникнути булінгу..

II варіант виконання завдання в групах.

Ведучі пропонують кожній групі опрацювати запропонований матеріал за вказаними темами/питаннями, доповнити та презентувати на загал.

1 група. Правила дитячого колективу для уникнення булінгу.

2 група. Куди/ до кого можна звертатися за допомогою в ситуації булінгу.

3 група. Поради як справитися з булінгом.

На це завдання групам відводиться 10 хв. Потім ведучі просять представника кожної групи ознайомити учасників з напрацюваннями групи. На презентації відводиться 10 хвилин.

До уваги ведучих!

Пропонуємо під час ознайомлення з правилами дитячого колективу для уникнення булінгу запропонувати учасникам проголосувати за ці правила та розмістити в «класному куточку» щоб всі учні класу їх дотримувалися. Або звернутися з пропозицією до класного керівника провести класну годину, для більш детального обговорення та прийняття цих правил.

Необхідно наголосити, якщо дитина потрапила в ситуацію булінгу або стала свідком такої ситуації, важливо про це розповісти тим кому дитина довіряє (педагогам, батькам, особам, яким довіряє) .

Бажано підготувати листівки кожному/ій учаснику/ці або одну для розміщення в класному куточку з актуальною місцевою інформацією до кого/куди можна звернутися в ситуації булінгу.

Надавайте інформацію про роботу Національної дитячої «гарячої» лінії, телефон 0 800 500 225 або 772 (безкоштовно) в межах України (з понеділка по п'ятницю з 10.00 до 20.00, в суботу – з 10.00 до 16.00). На «гарячій лінії» можна отримати інформаційні, психологічні та правові консультації щодо протидії жорсткому поводженню з дітьми, експлуатації дітей і захисту їх прав та інтересів.

4. Висновки до заняття

Мета: підбити підсумки заняття та обмінятись враженнями.

Час: 7 хв.

Хід проведення:

Ведучі пропонують учасникам підбити підсумки заняття у форматі «запитання-відповідь» або, якщо дозволяє час, у формі брейн-рингу:

Запитання:

1. Що таке булінг?
2. Хто може страждати від булінгу?
3. Які є види булінгу?
4. Що таке економічний булінг?
5. Що таке фізичний булінг?
6. Що таке психологічний булінг?
7. Що таке кібербулінг?
8. Хто такий булер/булі?
9. До кого звернутися в ситуації булінгу?
10. Який номер телефону Національної дитячої «гарячої лінії»?
11. Які ви можете дати поради як справитися з булінгом?
12. Які ви можете дати поради як уникнути булінгу?
13. Що таке насильство?

5. Прощання «Оплески»

Мета: сприяти позитивному завершенню заняття.

Час: 1 хв.

Хід проведення:

Ведучий дякує учасникам за роботу та просить учасників подякувати один одному оплесками за активну участь під час заняття. Якщо є інформаційні матеріали, ведучий роздає їх учасникам. [34]

Додаток Г

**Алгоритм дій у разі виявлення ознак чи фактів,
що можуть вказувати на вчинення домашнього насильства щодо
дитини**

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місцяпроживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчиняла домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»

Особа	Покрокові дії
	Нормативно-правові акти: – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» – Закон України «Про освіту» – Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» – Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2018 № 1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами» – Лист Міністерства освіти і науки України від 30.10.2018 № 1/9-656 «Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей»
Керівник закладу освіти	

	Забезпечує реалізацію в закладі освіти заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству шляхом: ● проведення з учасниками освітнього процесу виховної роботи з протидії та запобігання насильству; ● здійснення з учасниками освітнього процесу інформаційно-просвітницьких заходів з питань запобігання та протидії насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей; ● організацію роботи практичного психолога, соціального педагога з постраждалими дітьми; ● визначення уповноваженого спеціаліста з числа працівників закладу для проведення невідкладних заходів реагування в разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи, інших осіб.
Уповноважена особа, що здійснює невідкладні заходи реагування в разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб	• Інформує керівника закладу про ситуацію насильства або загрозу його вчинення. • Протягом доби за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти інформує уповноважений підрозділ органу Національної поліції та службу у справах дітей (у випадку, коли постраждалою особою та/або кривдником є дитина). • Забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Фіксує необхідну інформацію в журналі реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства. • Повідомляє працівників психологічної служби закладу освіти. • У разі виникнення підозри щодо домашнього насильства або реальної загрози його вчинення, зустрічається з дитиною, стосовно якої є інформація, намагається розговорити, встановити контакт, довірливі стосунки, надає емоційну підтримку. • Якщо в процесі розмови дитина підтверджує факт насильства щодо неї,

	з'ясовує терміни подій, які відбулися з дитиною, та можливості отримати їх опис.
Практичний психолог, соціальний педагог	• <i>При отриманні</i> інформації/повідомлення та/або у ситуації <i>особистого виявлення</i> факту домашнього насильства або загрози його вчинення передає інформацію для подальшого реагування керівнику закладу або уповноваженій особі. • Забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Може провести первинне опитування дитини. • Не залишає дитину наодинці. • Забезпечує психологічний супровід та соціально-педагогічний патронаж в системі освіти з дітьми та їх батьками; проведення з батьками та іншими учасниками освітнього процесу роз'яснювальної та виховної роботи із запобігання, протидії негативним наслідкам домашнього насильства. • Бере участь (у разі необхідності) в оцінці рівня безпеки, у проведенні оцінки потреб дитини та в роботі мультидисциплінарної команди виконавчого комітету міста/району/ОТГ з надання соціальних послуг дитині з родиною (за погодженням з керівником закладу).
Класний керівник	• <i>При отриманні</i> інформації/повідомлення та/або у ситуації <i>особистого виявлення</i> факту домашнього насильства або загрози його вчинення передає інформацію для подальшого реагування керівнику закладу або уповноваженій особі. • Забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Може провести первинне опитування дитини. • Не залишає дитину наодинці. • Може поспілкуватись з постраждалою
Вчитель-предметник	• <i>При отриманні</i> інформації/повідомлення та/або у ситуації <i>особистого виявлення</i> випадку домашнього насильства або загрози його вчинення

	передає інформацію для подальшого реагування керівнику закладу або уповноваженій особі. • Забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Не залишає дитину наодинці. • Може поспілкуватись з постраждалою дитиною, дотримуючись алгоритму ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрозу його вчинення.
Медичний персонал закладу освіти	• <i>При отриманні</i> інформації/повідомлення та/або у ситуації <i>особистого виявлення</i> випадку домашнього насильства або загрози його вчинення передає інформацію для подальшого реагування керівнику закладу або уповноваженій особі; • Надає невідкладну медичну допомогу (за необхідності). • Може провести первинне опитування дитини. • Не залишає дитину наодинці.
Обслуговуючий персонал закладу освіти	• <i>При отриманні</i> інформації/повідомлення та/або у ситуації <i>особистого виявлення</i> випадку домашнього насильства або загрози його вчинення передає інформацію для подальшого реагування керівнику закладу або уповноваженій особі. • Забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Не залишає дитину наодинці.
Постраждала дитина	• Звертається до керівника закладу або уповноваженої особи, або працівника закладу освіти, яко мудовіряє. • Або/та звертається для подальшого реагування до будь-якого суб'єкта, щоз дійсноє заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (наприклад, до органів Національної поліції, служби у справах дітей, суду, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, центрів з надання безкоштовної вторинної правової допомоги, загальних чи спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб).

Батьки постраждалої дитини	• Забезпечують надання дитині екстреної медичної допомоги (у разі потреби). • Звертаються для подальшого реагування до керівника закладу або уповноваженої особи, або працівника закладу освіти, якому довіряє. • Або/та звертаються для подальшого реагування до будь-якого суб'єкта, що здійснює заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (наприклад, до органів Національної поліції, служби у справах дітей, суду, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, загальних чи спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб тощо).
Інші особи, яким стало відомо про випадок домашнього насильства	• Звертаються для подальшого реагування до керівника закладу або уповноваженої особи, або працівника закладу освіти. • Забезпечують організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Не залишають дитину наодинці. • Передають інформацію суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (наприклад, органам Національної поліції, службі у справах дітей, суду, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування тощо).

Додаток Д

**Напівпроективна методика для детального дослідження булінгу
(цькування) «Ситуація» [33]**

/1 частина/ для дівчат

Ситуація

«Мене перестріли дівчата на дискотеці, оточили колом і почали дражнити, погрожувати, щопоб'ють, нападати. Вони не били мене, а тільки лякали. Я не могла втекти через це коло. Я робила вигляд, що їх не помічаю, а вони іще більше біснувалися. Я відчувала безпорадність. Я слабша за весь цей натовп».

1. В моєму власному досвіді я зустрічалась із такими ситуаціями (постав відмітку в одному із стовпчиків)

Завжди	Часто	Інколи	Один раз	Не пам'ятаю	Ніколи

2. Де це відбувалось (постав відмітку в одному із стовпчиків для кожного рядка):

	Завжди	Часто	Інколи	Один раз	Не пам'ятаю	Ніколи
У школі						
У дворі (на вулиці, подорожі)						
На дискотеці						
В інших місцях						

3. Коли я зустрічалась із такими ситуаціями:

	Завжди	Часто	Інколи	Один раз	Не пам'ятаю	Ніколи
Я осторонь спостерігала таку ситуацію, не						

втручаючись в неї						
Я попадала в таку ситуацію як жертва						
Я попадала в таку ситуацію як учасник кола						
Я приєднувалась до тих, хто оточує колом жертву						
Я мимоволі ставала тим, за ким всі йшли проти жертви.						
Я організовувала ситуацію такого впливу на тих, хто мене дуже драгував						
Я організовувала ситуацію спільного впливу на тих, кого вважав вартим такого покарання						

4. Коли дорослі ставали свідками таких ситуацій

	Завжди	Часто	Інколи	Один раз	Не пам'ятаю	Ніколи
Вони втручались, щоб це не відбувалось при них (розганяли)						
Вони втручались, з'ясовуючи причини						
Вони втручались, стаючи на захист жертви						
Вони втручались, приєднуючись до кола проти жертви						
Дорослі не були свідками						
Діти звертались до дорослих по допомогу						

5. Цетраплялось, коли мені було _____ років, зараз мені _____.

(впиши потрібні числа)

/1 частина/ (для хлопців)**Ситуація**

«Мене перестріли хлопці по дорозі, оточили колом і почали дражнити, погрожувати, що поб'ють, нападати. Вони били мене, а я не міг навіть втекти через це коло. Я намагався робити вигляд, що їх не боюся, а вони іще більше нападали. Я відчував безпорадність. Я слабший за весь цей натовп».

1. В моєму власному досвіді я зустрічався з такими ситуаціями (постав відмітку в одному із стовпчиків)

Завжди	Часто	Інколи	Один раз	Не пам'ятаю	Ніколи

2. Де це відбувалось (постав відмітку в одному із стовпчиків для кожного рядка):

	Завжди	Часто	Інколи	Один раз	Не пам'ятаю	Ніколи
У школі						
У дворі (навулиці, подорозі)						
На дискотеці						
В іншихмісцях						

3. Коли я зустрічався з такими ситуаціями:

	Завжди	Часто	Інколи	Один раз	Не пам'ятаю	Ніколи
Я остороньспостерігав такуситуацію,не втручаючись вней						
Я потраплявутакуситуацію якжертва						
Я потрапляв у такуситуацію якучасник кола						
Я приєднувався до тих, хтооточує коломжертву						

Я мимоволістававтим, заким всійшли протижертви.						
Я організував ситуацію такоговпливу на тих, хто мене дужедратував						
Я організував ситуаціюспільноговпливу на тих, коговважаввартимтакого покарання						

4. Коли дорослі ставали свідками таких ситуацій

	Завжди	Часто	Інколи	Один раз	Не пам'ятаю	Ніколи
Вони втручались, щобце не відбувалось приних (розганяли)						
Вони втручались, з'ясовуючи причини						
Вони втручались, стаючи на захистжертви						
Вони втручались, приєднуючись до колапротижертви						
Дорослі не булисвідками						
Дітизвертались додорослих по допомогу						

5. Це траплялось, коли мені було _____ років, зараз мені _____.

(впиши потрібні числа)

/2 частина/ (ідентична для хлопців і дівчат)

Дайте, будь ласка, розгорнуту відповідь на декілька запитань:

1. Як Ви вважаєте, що може бути причиною подібної ситуації?
2. Як Ви вважаєте, що може бути наслідком такої ситуації?
3. Як Ви вважаєте, що переживає жертва такої ситуації під час нападу?

4. Що ви можете поради́ти робити жертві в такій ситуації?
5. Що буде наслідком такої поведінки жертви, як Ви порадили вище?
6. Чи існують, на Вашу думку, довготривалі наслідки такої ситуації для жертви (які)?
7. Як Ви вважаєте, яка підтримка необхідна жертві, яка часто потрапляє в такі ситуації?
8. Як Ви вважаєте, хто і яку допомогу може надати жертві?
9. Як Ви вважаєте, що переживають учасники кола під час ситуації нападу і потім?
10. Як Ви думаєте, чи можуть бути для учасників нападу якісь довготривалі наслідки (які)?
11. Які наслідки таких групових нападів можуть бути для всього колективу, в середині якого часто відбуваються такі ситуації?
12. Чим можуть допомогти дорослі (батьки, вчителі)?
13. До кого ти звернешся по допомогу, якщо потрапиш у таку ситуацію?

Анкета «Відверто про булінг» [1]

Любий друже!

Дай, будь ласка, відповіді на питання, по можливості чесно та відверто. Перш ніж відповісти, уважно прочитай всі варіанти відповідей і обведи правильну, на твою думку відповідь.

Прізвище, ім'я _____ клас _____

1. Ти знаєш, що таке булінг?

А) так   Б) ні

2. Чи стикався ти з ситуацією знущання одних людей над іншими?

А) так   Б) ні   В) інше _____

3. Якщо так, то в якій формі:

А) приниження

Б) образи (вербальна агресія)

В) фізичне насильство

Г) зйомка знущання на телефон

Д) кібербулінг (загрози, знущання і приниження в інтернеті)

Е) інше _____

4. Чи був ти сам учасником цькування, знущання?

А) так, як спостерігач

Б) так, як жертва

В) так, як агресор (той, хто є ініціатором цькування)

Г) ні, не був (була)

5. Де найчастіше зустрічається цькування?

А) в школі   Б) у дворі, на вулиці   В) в соц..мережах, в інтернеті

Е) інше _____

6. Хто, на твій погляд, частіше піддається цькуванню (булінгу)?

А) той, хто слабший і не може дати здачі

Б) той, хто відрізняється від інших (фізично, зовні)

В) той, хто має свою думку

Г) інше _____

7. Ти зустрічав ситуації цькування школярів з боку вчителів?

А) так, постійно Б) так, але рідко В) ні, не зустрічав

8. Чи вважаєш ти, що дорослі недостатньо допомагають дітям, які є жертвами цькування?

А) так Б) ні В) не замислювався про це

9. Як ти вважаєш, чи можна уникнути цькування в школі?

А) так, якщо вчасно помітять дорослі

Б) так, якщо жертва змінить свою поведінку

В) так, якщо покарати агресора

Г) ні, це неминуче

Д) інше _____

10. Хто, на твою думку, здатний припинити булінг в освітній організації?

А) адміністрація

Б) педагогічний колектив

В) батьки

Г) учні

Д) інше _____

Дякую за участь!

**Корекційно-розвивальна програма щодо
запобігання і протидії булінгу та насильства
в дитячому середовищі
«Добре серце»
для учнів 5-10 класів**

Пояснювальна записка

Сучасний етап трансформації суспільних відносин в Україні супроводжується підвищенням напруги в суспільстві і стає базою для загострення конфліктів серед учнівської молоді. Надзвичайно загострилася проблема насильства, здійснюваного самими дітьми одне до одного. Цесоціальна проблема всьогосвітупротягомостанніхроків, однак вона ще й досі не вивчена.

Булінг (bullying, від англ. bully — хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) визначається як утиск, дискримінація, цькування. Цейтермінозначаєтривалийпроцессвідомогожорстокогооставлення (фізичного і психічного) з боку дитиниабогрупи до іншоїдитиниабоіншихдітей.

Мотивацією до булінгу стають: заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість, боротьба за владу, потреба підпорядкування лідерові, нейтралізації суперника, самоствердження тощо аж до задоволення садистських потреб окремих осіб. Як показує практика, форми шкільного булінгу можуть бути різними: систематичні кепкування з будь-якого приводу (від національності до зовнішнього вигляду дитини, задирство, фізичні і психічні приниження, різного виду знущання, бойкот та ігнорування, псування особистих речей та ін.

Хулігани (булі) надзвичайно винахідливі. Новітній їхній «винахід» - кібербулінг, тобто знущання з використанням електронних засобів комунікації.

Дослідники пропонують таку найзагальнішу класифікацію всіх видів булінгу:

Перша група — прояви, пов'язані переважно з активними формами приниження і друга група — прояви, пов'язані зі свідомою ізоляцією, обструкцією скривджених. Соціальна структура булінгу, як правило, має три елементи, а саме: переслідувач (булі), жертва, спостерігач.

Шкільний булінг — явище системне й комплексне. Тому, окрім лікарів, психіатрів, психологів (які займаються зазвичай уже з тими, хто піддався цькуванню та знущанням з боку своїх однолітків і однокласників), до вивчення й профілактики цього явища повинні, безперечно, долучатись учителі, соціальні педагоги, шкільні психологи.

З огляду на все вищевикладене, розроблено серію занять з дітьми із застосуванням елементів індивідуально-комунікативного тренінгу в групі спілкування з метою профілактики булінгу в дитячому середовищі.

Програма працює з періодичністю один раз на тиждень протягом навчального семестру. Численність групи 6-12 учнів.

Антибулінгова програма «Добре серце» має наступні важливі особливості, що допомагають школярам у надзвичайній для них діяльності:

- завдання і вправи носять практичний характер;
- завдання і вправи дозволяють учням перевірити отримані знання на практиці;
- завдання стимулюють обговорення і дискусію.

У ході занять учні здобувають певні навички й опановують стратегіями, що допомагають переборювати конфліктні ситуації. Уміння конструктивно справлятися з конфліктними ситуаціями не тільки сприяє зміцненню здоров'я учнів, але і благотворно діє на суспільство в цілому.

Мета роботи:

- здобути корисні навички регулювання конфліктів;
- навчитися конструктивно спілкуватися;
- навчитися критично аналізувати свої можливості і перспективи в різних сферах взаємодії.

На перших етапах роботи діти виконують вправи по самопізнанню себе і своїх цінностей. На наступному етапі виконують вправи і завдання по виявленню індивідуальних особливостей інших людей та вправи на формування навичок ефективного спілкування з іншими. Заключний етап спрямований на освоєння стратегії регулювання конфліктів. У підсумках своєї роботи підлітки зможуть допомогти одноліткам навчитися знаходити конструктивні рішення в конфліктних ситуаціях, а потім використовувати їх для свого особистого розвитку і розуміння навколишніх людей. Отриманні знання і навички дадуть можливість ефективно спілкуватися і регулювати самостійно різного роду конфліктні ситуації.

Сучасне життя з його шаленим темпом, насиченістю різноманітною інформацією, постійними змінами й технічним оновленням ставить перед особистістю багато завдань та вимог, серед яких – здатність швидко і безболісно пристосовуватись до нього. Тому вкрай важливо з дитинства формувати у дітей цю здатність, а також вміння розуміти навколишній світ і жити з ним у гармонії. Сподіваємося що отримані практичні навички допоможуть вихованцям конструктивно взаємодіяти з іншими, вільно виражати та контролювати свої емоції.

Перший розділ «Самопізнання»

Заняття №1 «Я унікальний»

Тема: Знайомство із собою. Моя унікальність і неповторність

Мета: скласти свій автопортрет, ознайомити з поняттями «внутрішній світ людини», допомогти зрозуміти дитини про свою унікальність і неповторність, самопізнання

Хід заняття:

Вступна вправа «Мої якості»

Пропонується заповнити бланк і записати свої якості особистості

«Самооцінка»

1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
1	
0	
1	
1	

Сміливий, веселий, упертий, ледачий, щедрий, добрий, доброзичливий, тихий, гарний, слабкий, приємний, грубий, справедливий, хвалькуватий, ввічливий, дотепний, нудний, задумливий, жадібний, хороший, боязкий, брехливий, ніжний, чесний, самотній, вродливий, сильний, кмітливий, розумний, дружлюбний, неохайний, хитрий, смішний,

надійний, терплячий, неприємний, образливий

Анкетування

Задачі: вправу можна використовувати як тест на початку роботи і по закінченню даного курсу для цього підлітки, спираючись на свої знання і досвід заповнюють анкету «Я і суспільство»

Анкета «Я і суспільство»

1. Ім'я _____

2. Я дружу з _____

3. Тому
що? _____

4. Я не хочу дружити з _____

5. Тому
що? _____

6. Я вважаю себе _____

7. Я часто сварюся з однолітками тому
що? _____

8. Коли я думаю про слово «конфлікт» я
уявляю _____

9. Коли я думаю про слово «насильство» я
уявляю _____

10. Коли я думаю про слово «цькування» я

уявляю _____

11. Є учні яких я зневажаю

це _____

12. Вас ображають? _____

13. Бувають моменти коли мені хочеться

помститися? _____

14. Поясніть якими способами ви регулюєте власні

конфлікти? _____

_____

«Закінчи речення»

1. Мене неприємно, коли на мене кажуть такі

слова _____

_____

2. Є діти яких постійно

ображають _____

_____

3. Мене не люблять за те ,що

я _____

4. Я

боюсь _____

5. Я

хочу _____

6. Я не хочу щоб _____

_____

7. Я

можу _____

8. Батьки думають що

я _____

9. Однокласники думають що

я _____

10. Мені хочеться

бути _____

Вправа «Я можу бути різним»

Намалюй або напиши одним словом «Який Я?»

Я дома	Я в школі
Я з друзями	Я наодинці

Прочитай і запам'ятай!

Кожна людина неповторна, особлива і унікальна.

Заняття №2 «Світ дитинства»

Тема: Дитинство

Мета: Усвідомлення власних цінностей і розуміння життєвого досвіду

Вправа «Особливий світ дитинства»

Задачі: у ході цієї вправи діти знайдуть розуміння свого індивідуального і загального життєвого досвіду, що сприяє виникненню колективного духу.

Хід заняття:

Вступне слово психолога:

Всі ми різні, унікальні, неповторні і особливі, не схожі один на одного. Але нас об'єднує те, що всі ми люди. Люди які мають деякий життєвий досвід, наприклад, такий, як дитинство. У кожного з нас є батьки, які теж особливі і не схожі один на одного. І кожен має свій особливий внутрішній світ зі своїми емоціями, поведінкою і цінностями. Оскільки ми живемо власним життям і життєвий досвід у нас буде різний. Пропоную вам зобразити свій життєвий досвід на папері.

1. У лівій нижній частині аркуша діти ставлять крапку і записують дату свого народження.
2. У правій верхній частині аркуша записують сьогоднішню дату.

3. Запропонуйте дітям подумати і пригадати надзвичайні події у своєму житті і гарні і погані, котрі визначили їх життя.
4. Діти поводять лінію від крапки з лівої частини до крапки в правій частині аркуша. Стосовно до кожної гарної події діти проводять лінію вверх. Стосовно до кожної поганої проводять лінію вниз. Чим гірше подія, тим більше лінія.
5. Діти повинні написати назву кожної події.
6. Коли діти закінчать виконувати вправу, можна пояснити свій графік іншим членам групи.

Запитання для обговорення:

1. Хотіли б ви, щоб якісь події вашого життя повторилися? Які?
2. Які події у вашому житті такі як в інших дітей?

Вправа «Дзеркало моєї душі»

Задача: Ця вправа вчить учнів зосереджуватися на позитивних аспектах подій і ситуацій. Крім того, вправа знайомить із «мозковим штурмом», простим і ефективним методом генерування ідей.

Хід вправи:

1. Поясніть дітям основні правила «мозкового штурму».
2. Запропонуйте заповнити аркуш. У лівому стовпчику методом «мозкового штурму» потрібно позначити погані події і ситуації в своєму житті. У правому стовпчику позитивні аспекти цих же подій і ситуацій.
3. Обговорити з дітьми значення позитивної інтерпретації ситуацій.

Негативні аспекти	Позитивні аспекти
1. Коли я не виконую те, що мене просять, дорослі на мене кричать	2. Дорослі хочуть щоб _____

2. Коли я отримаю погані оцінки _____	2. Батьки та вчителі хочуть _____
3. Бувають моменти коли мене ображають _____	3. Вони хочуть щоб я _____
4. Бувають моменти коли застосовують силу проти мене _____	4. Я не ображаю слабкіших за себе тому, _____ що _____
5. Мені дуже боляче коли _____	5. Мені радісно і спокійно коли _____
– 6. Мені доводилося спостерігати як діти _____ ображали інших _____	6. _____ Мені хотілося _____

Запитання для обговорення

1. Як це, дивитися на світ позитивно?
2. Кому було важко «перетворити» негативні думки у позитивні?
3. Як можна це використовувати у ситуації конфлікту?

Творче завдання

Зобрази емоційний стан у вигляді квітки

Сумний	Скривджений	Переляканий
Спокійний	Розслаблений	Радісний

Другий розділ «Індивідуальні особливості інших»

Заняття № 3 «Булінг»

Тема: Стосунки, поведінка, емоції, конфліктні ситуації

Мета: визначити поняття булінгу, типові риси агресора і жертви

Хід заняття:

Завдання для учнів «Білий аркуш»

Психолог просить учнів виконати завдання. Узяти папірець і по черзі зім'яти його, можна покласти на підлогу і гарненько по потовкти, але так, щоб не розірвати. Потім попросити розгорнути і ретельно розгладити. Подивитися який папірець зім'ятий і брудний, хоч ми і намагалися його вирівняти. І просили пробачення в папірця за те, що ми з ним зробили. Слово психолога: «Навіть незважаючи на те, що ми перепросили пробачення і намагалися його вирівняти і розгладити, на ньому залишилися рубці. І ці рубці не зникнуть, як би ми не намагалися його розрівняти. Ось що відбувається, коли одна дитина цькує іншу.

Вступне слово психолога:

Хочу познайомити вас з таким поняттям як «булінг».

Булінг (bullying, від англ. bully — хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) визначається як утиск, дискримінація, цькування. Цей термін означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного і психічного) з боку дитини або групи до іншої дитини або інших дітей.

Мотивацією до булінгу стають: заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість, боротьба за владу, потреба підпорядкування лідерові, нейтралізації суперника, самоствердження тощо аж до задоволення садистських потреб окремих осіб.

Як показує практика, форми шкільного булінгу можуть бути різними:

Систематичні кепкування з будь-якого приводу (віднаціональності до зовнішнього вигляду дитини, задирство, фізичні і психічні приниження, різного виду знущання, бойкот та ігнорування, псування особистих речей та ін.

Ось як визначає типові риси учнів, схильних ставати булі, норвезький психолог Д. Ольвеус: вони відчують сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі; вони імпульсивні й легко шаленіють; вони часто зухвалі та агресивні в ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів); вони не виявляють співчуття до своїх жертв; якщо це хлопчики, вони зазвичай фізично сильніші за інших.

Типові жертви булінгу також мають свої характерні риси:

- вони полохливі, вразливі, замкнуті й соромливі;
- вони часто тривожні, невпевнені в собі, нещасні й мають низьку самоповагу;
- вони схильні до депресії й частіше за своїх ровесників думають про самогубство;
- вони часто не мають жодного близького друга та успішніше спілкуються з дорослими, ніж із однолітками;
- якщо це хлопчики, вони можуть бути фізично слабшими за своїх ровесників.

Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу. У той самий час, на думку окремих дослідників, відтворити типовий портрет агресора та жертви неможливо.

Деякі психологи фіксують увагу не стільки на індивідуальних властивостях дитини, скільки на її місці в групі. Ті діти, які активно не включені в групові процеси, тримаються осібно, менш товариські, як

правило, є аутсайдерами і їх (інколи більш обдарованих і талановитих) не люблять у групі. У таких випадках знаходиться хтось, хто бере на себе роль виконавця групової волі. У результаті виникає булінг.

Говорячи про спостерігачів (ким би вони не були), учені відзначають такі їх типові характерні риси, як відчуття провини і відчуття власного безсилля.

Практично в усіх країнах булінг більш поширений серед хлопчиків, ніж серед дівчаток, і його жертвами також частіше стають хлопчики. Це не просто пустощі або грубість, а особлива форма взаємин.

Кажучи про форми прояву булінгу, найбільш типові для хлопчиків і дівчаток, слід зазначити, що якщо хлопчики частіше вдаються до фізичного булінгу (стусани, поштовхи тощо), то дівчатка більш охоче користуються такими формами тиску, як поширення пліток, виключення з кола спілкування. А втім, ця різниця відносна і схоже, що вона зменшується.

Вправа «Агресор і жертва»

Дітям пропонується записати у вигляді цифр в перший стовпчик таблиці ті риси які відповідають жертві, а в другий стовпчик ті риси які відповідають агресору

Варіанти відповідей:

Вони похливі (7), вони відчувають сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів (9), вразливі (12), вони не виявляють співчуття до своїх жертв (2), замкнуті й соромливі (1), вони часто тривожні (11), невпевнені в собі, нещасні й мають низьку самоповагу(8), вони імпульсивні й легко шаленіють (4), вони схильні до депресії й частіше за своїх ровесників думають про самогубство (14), вони часто не

мають жодного близького друга та успішніше спілкуються з дорослими, ніж із однолітками **(6)**, переслідують власні цілі **(10)**, вони часто зухвалі та агресивні в ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів) **(13)**, якщо це хлопчики, вони зазвичай фізично сильніші за інших **(5)**

Риси агресора	Риси жертви

Запитання для обговорення:

1. Чим відрізняються риси «жертви» і «агресора»?
2. Чи доводилось вам бути спостерігачем боулінгу?
3. Чи траплялися з вами ситуації коли ви відчували потребу підпорядковувати інших?
4. Чи був у вас депресивний стан і що допомогло вийти з нього?
5. Як це радіти життю?

Вправа «Мікрофон»

Задачі: визначити поняття самооцінки. Зв'язати поняття самооцінки із собою. Пояснити, як самооцінка пов'язана зі спілкуванням і конфліктами.

Хід вправи

Попросіть учнів описати, що на їхню думку є самооцінка.

Учні передаючи мікрофон зачитують ситуації і визначають рівень самооцінки (завищена чи занижена).

1 ситуація - У мене є старша сестра, вона часто на мене сердиться і говорить що я некрасива. Я дуже засмучуюсь з цього приводу. Я вже і сама так думаю, але нікому цього не говорю.

2 ситуація - У мене є старша сестра, вона мене дуже любить і допомагає мені. Вона вважає мене дуже гарною і привабливою дівчинкою. Я пишаюся тим що я красива. Я кожен день дивлюсь на себе у дзеркало і милуюся своєю красою.

3 ситуація – У мене є старший брат. Він часто на мене сердиться і каже що я недотепа і в мене нічого не виходить. Ще він постійно мене принижує і сміється наді мною. Я дуже стараюся робити все краще, але в мене не виходить і мені зовсім не хочеться починати нову справу, все одно в мене нічого не вийде я ж недотепа.

5 ситуація – У мене є старший брат. Він вважає мене розумним і постійно мене надихає на якусь справу. Він завжди говорить «В тебе все вийде, ти ж у нас розумник». Я і сам бачу що розумний і пишаюся цим. І це мене радує.

6 ситуація – Я дуже красива і приваблива. Я вважаю що я красивіша за всіх у школі. Я дуже себе люблю і багато часу проводжу у салонах краси. Чим більше я ходжу до салонів тим більше красивішаю. Сьогодні я руда, а завтра пофарбую волосся у білий колір. Дівчинка повинна постійно експериментувати над собою щоб бути ще красивішою. я планую виграти конкурс «Міс Всесвіт». Я дуже красива!

7 ситуація – Мене ніхто не любить і не полюбить тому що я некрасива. У мене некрасивий ніс, очі та губи. Я собі не подобаюсь і навіть не хочу на себе дивитися у дзеркало. Матуся мене жаліє і каже що я дуже вродлива, але за собою не слідкую. А навіщо мені слідкувати за собою як мене ніхто не полюбить? Навіщо фарбуватися і мити голову для кого це треба? Я некрасива і все! Я навіть не буду з будинку виходити, буду сидіти дома.

Запитання для обговорення:

1. Чим самооцінка відрізняється від самовдоволення?
2. Як поведуться люди, що мають високу самооцінку?
3. Як поведуться люди, що мають низьку самооцінку?
4. Як будуть поводитися люди з високою самооцінкою в конфліктних ситуаціях?
5. Як будуть поводитися люди з низькою самооцінкою, коли вони потраплять у конфліктну ситуацію?
6. У яких людей, з високою чи з низькою самооцінкою, більше шансів стати «жертвою»?
7. У яких людей, з високою чи з низькою самооцінкою, більше шансів стати «агресором»?
8. Як ви зреагуєте, якщо побачите, що людина з високою самооцінкою ображає і цькує іншу людину.

Творче завдання

Дітям пропонується намалювати малюнок на тему «Я проти булінгу».

Заняття № 4 «Конфлікти в моєму житті»

Тема: конфліктні ситуації

Мета: визначити поняття конфлікту

Хід заняття:

Вступне слово психолога:

Конфлікт – (лат. *conflictus* — зіткнення, сутичка) — зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайне загострення суперечностей, що приводить до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями; ситуація, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію несумісну з інтересами іншої сторони.

Чим викликані наші конфлікти? Є шість джерел, з якими пов'язана більшість конфліктів:

Насущні потреби – те, що нам необхідно для життя, наприклад їжа, вода, повітря, дім, одяг.

Завдання: наведіть приклади зі свого життя у кого були конфлікти через насущні потреби. Зробіть висновок.

Розходження в цінностях – мають місце серед людей з різними переконаннями. Наприклад, розходження в цінностях серед представників різних релігій.

Завдання: наведіть приклади зі свого життя у кого були конфлікти через розходження в цінностях. Зробіть висновок.

Розходження в сприйнятті виникають, коли люди по різному думають про що-небудь. Наприклад, наприклад два чоловіки можуть сперечатися про політику. Вони неоднаково сприймають інформацію по телебаченню.

Завдання: наведіть приклади зі свого життя у кого були конфлікти через розходження в сприйнятті. Зробіть висновок.

Розходження інтересів – виникає у людей, яких займають неоднакові проблеми. Наприклад хлопець і дівчина не можуть вирішити, куди піти в клуб чи в кіно.

Завдання: наведіть приклади зі свого життя у кого були конфлікти через розходження інтересів. Зробіть висновок.

Недостача ресурсів - виникають в тому випадку, коли чогось занадто мало.

Не всі люди займають однакове фінансове положення.

Завдання: наведіть приклади зі свого життя у кого були конфлікти через недостачу ресурсів. Зробіть висновок.

Психологічні потреби – це, те що нам потрібно, щоб почувати себе упевненими, відповідальними, потрібними, значними і здоровими.

Завдання: наведіть приклади зі свого життя у кого були конфлікти через психологічні потреби. Зробіть висновок.

Вправа «Моя картина конфлікту»

Задачі: Розібратися у своєму баченні конфлікту. Усвідомити свої, звичайно дуже обмежені уявлення про конфлікт.

Хід вправи

Дітям пропонується намалювати конфлікт(усе що завгодно, але треба виразити ідею конфлікту). У колі кожний показує свій малюнок і говорить, що він означає.

Питання для обговорення:

1. Що загального в усіх малюнках?
2. Як ви дивитесь на конфлікт: позитивно чи негативно? Чому?

Вправа «Зернятко конфлікту»

Задачі: Розширити уявлення про конфлікт. Навчитися визначати і пояснювати джерела конфлікту. Усвідомити, як вирішуються конфлікти при різних обставинах.

Хід вправи

У центрі ватману написати великими літерами слово «конфлікт». Дітям запропонувати порвати три аркуша на різні шматочки. На кожному маленькому шматочку треба написати різні асоціації до слова «конфлікт».

Обґрунтувати свою відповідь і прикріпити на ватман.

Питання для обговорення:

1. Чи носять ідеї пов'язані з конфліктом негативний чи позитивний характер?
2. Наведіть приклади зі свого життєвого досвіду, коли конфлікт приніс якусь користь?
3. Чому виникають конфлікти?
4. Як закінчувались ваші конфлікти?
5. Чи вдається вам уникати конфліктів? Яким чином?

Творче завдання: «Розповідь про конфлікт»

Дітям пропонується написати твір-розповідь або намалювати малюнок про конфлікт, використовуючи одне з названих джерел «Насущні потреби», «Розходження в цінностях», «Розходження в сприйнятті», «Розходження інтересів», «Недостача ресурсів», «Психологічні потреби».

Щоб подолати конфліктну ситуацію, потрібно:

1. Знайти коріння її зародження, визначити сфери, причини і рівень.
2. Проаналізувати власні почуття та емоції щодо конфлікту.
3. Зрозуміти глибинні інтереси кожного учасника конфлікту.
4. Обрати оптимальну модель поведінки.
5. Запропонувати ідеї щодо вирішення конфлікту, які задовольняють усі сторони.
6. Обрати правильне рішення та втілити його в життя.

Заняття № 5 «Насильство»

Тема: Насильство, насильницькі дії

Мета: визначити поняття насильства, запропонувати ненасильницькі способи рішення ситуацій.

Хід заняття:

Вступне слово психолога:

Насильство- це будь-які умисні дії однієї людини до іншої, якщо ці дії порушують права й свободу людини, наносять їй фізичну, моральну і психічну шкоду.

Які бувають види насильства?

Фізичне(штовхання, побиття, жбурляння різними предметами, спроба вбивства).

Психологічне (стеження, погрози, залякування, шантаж, приниження, ігнорування).

Сексуальне (сексуальні домагання, образи, зґвалтування).

Економічне (фінансовий контроль, обмеження, заборона працювати і вчитися, свідоме руйнування і пошкодження майна).

Сімейне (умисний фізичний, сексуальний, психологічний чи економічний вплив. Примус з боку одного члена сім'ї у відношенні до іншого з метою контролю, залякування).

Причинами насильства можуть бути:

- низька (завищена) самооцінка кривдника;
- не вміння вирішувати проблеми іншими методами;
- влада за всяку ціну, бажання домінувати;
- власний негативний досвід;
- психічні розлади та високий рівень агресії;
- вживання алкоголю та наркотичних речовин.

Не забувай! Насильство не одноразова дія, а процес, що складається з циклів насильства, які тримаються на продовженні стосунків з потерпілої та кривдника. Якщо насильство один раз з'явилося у стосунках, то є велика імовірність, що воно повториться. А інтенсивність його і ступінь жорстокості будуть зростати.

Захисти себе! Людина, у результаті вчинення над нею насильницьких дій, відчуває страх, сором, біль, злість, безпорадність.

Вправа «Насильник і жертва»

Дітям пропонується записати у вигляді цифр в перший стовпчик таблиці ті риси які відповідають жертві, а в другий стовпчик ті риси які відповідають насильнику

Варіанти відповідей

Веде себе агресивно (2), боїться(8), штовхає(11), застосовує фізичну силу(16), принижується (13), має низьку самооцінку (6), бажає домінувати (3), стидається зізнатися(5), ховається (15), тікає (1), плаче (10), гнівається (12), ображається (7), примушує (20), б'є (14), погрожує (17), стежить (19), контролює (9), шантажує, ігнорує (18), руйнує (4), робить боляче (21).

Риси насильника	Риси жертви

Запитання для обговорення:

1. Чим відрізняються риси «жертви» і «насильника»?
2. Чи доводилось вам бути спостерігачем сцен насилля?
3. Чи траплялися з вами ситуації коли ви відчували потребу підпорядковувати інших?
4. Чи була у вас ситуація коли вас намагалися принизити і як ви вийшли з неї?
5. Як це поважати людину?

Вправа «Журналісти»

Діти по черзі, тримаючи мікрофон, читають інформаційне повідомлення.

Інформаційне повідомлення:

1 учень: Наслідки насильства в сім'ї - це стреси і велика кількість психологічних проблем, в тому числі психічні розлади, психосоматичні захворювання, аж до наркоманії і суїциду, зруйновані сім'ї і покалічені долі. Якщо ви та ваші близькі страждають від домашнього насильства, не потрібно це терпіти й приховувати.

2 учень: Сучасне розвинуте суспільство не сприймає насильства, а рішення проблеми заподіянням фізичного болю повинно раз і назавжди зникнути зі «списку можливих варіантів».

3 учень: Немає виправдання бездушності, цинізму, агресивності, фантастичній жорстокості. І щоб не потонути в хвилях негативних емоцій і гніву нам потрібно зберегти людяність.

4 учень: Хай сім'я буде для дитини взірцем людяності, доброти і любові. І тоді нам не треба буде наголошувати на правах дитини, бо їх ніхто не буде порушувати, а обов'язки батьків по стану утримання і виховання дітей будуть сприйматися не як обтяжливий тягар, а як органічний прояв любові до дитини, підтримки в ній людської гідності та самоповаги.

Слово психолога: Щоб наше заняття запам'яталося вам я хочу роздати вам пам'ятки, в яких йдеться про ваші права та права ваших батьків щодо вас.

Пам'ятка учням.

1. Пам'ятайте, що насильство над вами, здійснене вашими батьками, не є нормою життя. Насилля – неприпустима річ у стосунках людей.
2. У сім'ї ви маєте право на те, щоб до вас ставилися з повагою, не ображали.
3. Пам'ятайте необхідні правила безпеки: зокрема, не варто тут же кидатися на допомогу, коли тато б'є маму, особливо, коли він - з небезпечними предметами в руках; ваше завдання – якомога швидше сховатися, залишити домівку взагалі – на допомогу покличте дорослих, які краще знають, як діяти за таких обставин.

4. Ви маєте право на захист, якщо навіть найрідніші люди принижують вашу гідність.
5. Поділіться своїми проблемами з учителем, класним керівником, психологом, зверніться до міліції.
6. Не вірте у погрози з боку кривдників.
7. Ви маєте право висловлювати і відстоювати свою думку. Чітко і однозначно висловлюйте осуд щодо насильницької поведінки взагалі.
8. Знайте, коли вас постійно контролюють, принижують, примушують до чогось, використовують в спілкуванні з вами лайливі слова, – це насильство.
9. Не вважайте, щови заслужили на таке ставлення з боку дорослих. Ніхто, в тому числі ваші батьки, рідні, не має права принижувати вас, поводитися жорстоко стосовно дитини – це карається законом. В Сімейному кодексі (ст. 150, ч. 7) написано: «Забороняються фізичні покарання дітей батьками. Та інші види покарань, які принижують людську гідність. Дитина може подати до суду, до громадських організацій, якщо виховання не належне».
10. Навчіться розрізняти поняття «добро» і «зло». Все, що принижує людську гідність, – є зло, все, що звеличує гідність людини, – добро.

Куди звертатися за допомогою?

Психологічна служба.

Служба у справах неповнолітніх.

Органи опіки і піклування.

Відділи районної адміністрації, що займаються проблемами дітей.

Соціальна служба для молоді.

Медичні установи.

Відділ освіти.

Кримінальна міліція у справах неповнолітніх.

Заняття №6 «Творче вирішення конфліктів»

Мета: формування навичок конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій; розвиток здатності до партнерської взаємодії.

Обладнання: відеозабезпечення, роздатковий матеріал.

Тип заходу: комбінований, з елементами лекції, візуальної презентації, практичних вправ, дискусії.

Хід заняття

1. Привітання учасників. Налаштування на роботу. (2 хв)

Протягом минулих занять ми вчилися виражати та опановувати різні почуття, це дає змогу навчитися творчо розв'язувати конфліктні ситуації, наприклад створювати можливості для відпрацювання навичок, роз'яснювати проблему дітям і добиватися її подальшого розв'язання, пропагувати творчі шляхи виходу з проблемної ситуації, підштовхувати конфлікт до завершення.

2. Перегляд мультфільму [«Сила командної роботи»](#)(3 хв)

3. Обговорення (5 хв)

1. Що таке «команда»?
2. Чи побачили ви у мультфільмі команду?
3. Чи змогли б себе захистити герої мультфільму по одинці?
4. Як героям вдавалося захиститися?
5. Чи можемо ми назвати наш клас командою? Чому?
6. Від чого залежить «сила» команди? Якою повинна бути команда, щоб досягати успіхів?

На даний час склалася думка, що сучасне суспільство втратило здатність до звичайного спілкування. Що іноді легше щось комусь написати, ніж сказати, а зробити – простіше самому, ніж пояснювати команді, як усе виконувати. Так як ми з вами більшу частину свого життя проводимо у колективі потрібно знати, там, де панує дружня атмосфера є порозуміння, взаємоповага, немає місця булінгу.

4. Гра на активізацію «Чи подобаються вам ваші сусіди» (5 хв)

Принцип виконання: діти сидять у колі, ведучий підходить до одного з учасників і запитує: «Чи подобаються вам ваші сусіди?». Якщо «Так», то сусіди повинні помінятися місцями один з одним, а ведучий повинен спробувати зайняти місце одного з тих, хто міняється місцями. Якщо один з учасників не встиг зайняти місце, він стає ведучим.

Якщо «Ні», тобто не подобаються сусіди, то потрібно сказати хто подобається (наприклад: - Чи подобаються вам ваші сусіди? - Ні. Мені подобаються ті, у кого очі зеленого кольору.) Ці учасники повинні помінятися місцями, ведучий в цей час намагається зайняти чиєсь місце.

5. Вправа «Немає опору – немає конфлікту» (10 хв)

Ведучий: намагаючись пояснити співрозмовнику, що він не правий, ми можемо потрапити в конфліктну ситуацію. Я пропоную схему, яка допоможе її уникнути.

Об'єднуємо учасників на групи. Кожна група обирає конфліктну ситуацію з шкільного життя і обіграє її за схемою. Зазвичай ми говоримо: «Я поважаю твою думку, АЛЕ...», я пропоную говорити:

- Я ціную і ...
- Я поважаю і ...
- Я згоден і ...

6. Гра «Передача відчуттів» (7 хв)

Принцип виконання: Принцип гри подібний до загальновідомої забавки «Зіпсований телефон». Діти сідають колом, ведучий загадує певну емоцію чи відчуття та пошепки називає його певній дитині, далі необхідно «ланцюжком» передати цей стан за допомогою міміки, жестів, дотиків один до одного. Останній учасник називає вголос загадане. (Обговорити, яку емоцію чи стан важко було передати).

7. Створення колажу на тему «Ми – команда!» (10 хв)

8. Презентація колажів, рефлексія (3 хв)

Заключний розділ «Стоп Булінг»

«Ми проти булінгу!»

Мета: вироблення нульової толерантності до проблем булінгу, розвиток співчутливого ставлення до жертв насилля. Формувати навички надання і отримання допомоги.

Тривалість: 45 хв.

Обладнання і матеріали:

- комп'ютер, проектор для перегляду відео;
- фліпчарти (ватмани) та маркери для роботи в групах;
- відеоролики (1-2) для різних вікових груп;
- папір, олівці або ручки
- роздаткові матеріали (буклети, плакати, наліпки, карточки для комунікації)

Хід заняття:

На початку заняття пропонуємо дітям переглянути відео про булінг (10 хв.)

Вступне слово психолога: Отже, щойно ми з вами переглянули два відео-ролики, які висвітлюють проблему булінгу серед школярів. Далі пропоную обговорити підняті в мультфільмах теми та трохи більше дізнатися про таке явище, як булінг.

1 доповідач: Ситуація з булінгом в Україні доволі невтішна. Статистика свідчить, що 67% дітей стикалися з булінгом в тих чи інших проявах (були жертвою або свідком), а 40% постраждалих від цькування ні з ким не ділилися проблемою і не зверталися за допомогою.

Види булінгу досить різноманітні:

- фізичний (завдання ударів, штовхання, пошкодження або крадіжка власності);
- економічний (крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо);

- психологічний (обзивання, глузування або висловлювання, якими ображається стать, раса або національність, виключення інших із групи чи розповсюдження пліток або чуток);
- сексуальний (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, фотографування та відеозйомки у переодягальнях, сексуальні погрози та жарти);
- кібербулінг (образливі повідомлення з погрозами, відредаговані фотографії, блокування акаунтів, навіть шантаж).

2 доповідач: Багато хто не надає булінгу вагомого значення. Але насправді це не просто пустощі або грубість, а особлива форма взаємин, яка за відсутності своєчасної реакції переростає в насильство. А фізичне насильство є злочином, за вчинення якого наступає кримінальна відповідальність. Кримінальна відповідальність за умисне нанесення тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень настає з 14 років, і за це передбачено покарання у вигляді обмеження чи навіть позбавлення волі. Якщо дитина не досягла 14 років і завдала серйозних тілесних ушкоджень іншій дитині, адміністративна відповідальність покладається на батьків. Але самим покаранням за фізичне насильство неможливо охопити усі аспекти булінгу як такого. Наприклад, наразі неможливо покарати дітей, які ігнорують, бойкотують чи цькують їхнього однокласника. Попри це, шкільне цькування спричиняє небезпечні довготермінові психологічні наслідки – низька самооцінка, самотність, відсутність почуття безпеки, депресія і навіть спроби суїциду. У світі багатогранний досвід щодо покарання за булінг. Наприклад, у Канаді в одній із провінцій штрафи накладають навіть на свідків цькування, які не розповіли про ці факти відповідальним особам або тим, хто може втрутитися у ситуацію.

3 доповідач: Нещодавно в Верховну Раду України було внесено законопроект, яким пропонується законодавчо закріпити поняття булінгу та встановити відповідальність за булінг, а також за приховування

випадків булінгу вчителями та керівництвом шкіл у вигляді штрафу. Автори документу підкреслюють, що в Україні наразі серед підлітків у закладах освіти поширене явище булінгу, що виражається у психологічному тиску, жорстокому ставленні, фізичному насильстві, агресії, тощо.

Психолог: Як ви вважаєте, чому діти стають агресорами? (попросіть дітей пояснити їхню думку і підводить) Причинами частих проявів агресії та цькування інших дітей можуть бути бажання звернути на себе увагу, мати авторитет серед однолітків; потерпання від насильства у власній сім'ї; психологічна схильність до агресії, нездатність контролювати свій гнів; в окремих випадках – самозахист, побоювання стати жертвою булінгу з боку інших. Право на захист дітей від булінгу регламентується як на міжнародному рівні, так і на рівні держав.

4 доповідач: Так, згідно з Конвенції ООН про права дитини, дитина має право на захист від незаконного посягання на її честь і гідність. Конституція України в статті 52 передбачає наявність у дітей рівних прав незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Водночас Закон України «Про охорону дитинства» гарантує дітям право на захист від усіх форм насильства – фізичного і психічного, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею. Це ж саме право та безпечні умови навчання гарантоване учням і в Законі України «Про освіту». Під час перебування дитини у школі реалізацію цього права забезпечує школа.

5 доповідач: В кожній країні існують свої власні методи боротьби з булінгом. До прикладу, Уряд Австралії реалізує програму *Bullying NoWay* у школах країни. Вони розроблені також мобільні додатки для дітей різного віку, які вчать емпатії та надають поради щодо протидії булінгу. А в середній та початковій школах Китаю було розпочато кампанію з протидії булінгу, в рамках якої у школах будуть створені комісії з протидії булінгу. Вони займатимуться попередженням та

розслідуванням випадків булінгу; також буде встановлено покарання за різні види булінгу. Найефективнішим інструментом боротьби з булінгом в Великобританії визнано «очну ставку» агресора з жертвою за участю медіатора (психолога або педагога).

Психолог: Отже, про проблему булінгу в Україні ми поговорили. Далі ми пропонуємо перейти до роботи в групах.

Зараз ми з вами спробуємо розробити антибулінгову стратегію.

Психолог ділить учнів на 4 групи. Кожній з них дається фліпчарт (ватман) та маркери і пропонується придумати, що можна робити для того, щоб побороти булінг на рівні закладу освіти.

Група 1 (вчителі і вихователі) «Які заходи з протидії булінгу можна впровадити на рівні школи

Група 2 (учні) «Які заходи з протидії булінгу можна впровадити на рівні класу (всередині)

Група 3 (учні) «Які заходи з протидії булінгу може робити кожен учень (індивідуально)

Учні обговорюють тему та записують найдоцільніші на їх думку заходи. Після того, як завдання буде виконане, представник від кожної команди презентує роботу групи.

Психолог: Сьогодні ми з вами поговорили про дуже гостру і важливу проблему суспільства. Хочу сказати найголовніше: ми всі – учасники процесу булінгу, чи як агресор, чи як жертва, чи як спостерігач. І ми маємо про це говорити, маємо діяти, а не стояти осторонь. Тому запрошуємо всіх приєднатися до флешмобу в закладі освіти і показати всім, що - #булиценекруто. Зовсім не круто! Буде набагато ліпше, якщо люди замість булінгу робитимуть щось добре один для одного.

Відкривайте свої серця для гарних вчинків, для добра і любові. Будьте толерантними і милосердними, поважайте один одного, подавайте руку допомоги. Робіть своє серце добрим кожного дня і все обов'язково зміниться на краще!

Творче завдання «Добро врятує світ»: намалювати на аркуші у вигляді серця малюнки на тему «Добре серце».

Заняття №7 «Подорож світом без булінгу»

Мета:

- *навчальна:* ознайомити учнів з поняттям, формами та структурою булінгу;
- *розвивальна:* розвивати навички протидії соціальному тискові; розвивати вміння пошуку шляхів виходу зі складної ситуації; формувати навички відповідальної та безпечної поведінки;
- *виховна:* виховувати почуття власної гідності; виховувати почуття емпатії та переживання до дитини, яка зазнає насильства.

Завдання: розробити відповідну стратегію поведінки дітей у ситуаціях ризику, навчити аргументувати свої дії з попередження насильства на основі власної відповідальності, виокреслити механізм захисту прав дітей.

Очікувані результати:

- Розуміють значення поняття «булінг»;
- Вміють відрізнити булінг від конфлікту;
- Наводять приклади позитивного і негативного впливу однолітків;
- розповідають, як можна відстояти власну думку;
- називають способи протистояння насиллю у своєму середовищі;
- демонструють уміння казати «Ні» на пропозиції однолітків.

Обладнання: інтерактивна дошка, ноутбук, проектор, роздатковий матеріал, паперові геометричні фігури у формі стрілочки, кола, овалу.

Хід заходу:

Інформаційне повідомлення "Що таке булінг"

https://www.youtube.com/watch?v=74T0larD_s8

Сьогодні серед учнівської молоді надзвичайно загострилася проблема насильства, здійснюваного самими дітьми один до одного.

Останніми роками визнано поширення такого явища, як шкільний булінг. Отже, що це таке: булінг у перекладі з англійської - хуліганити, груб'янити, визначається, як утиск, цькування, дискримінація. Це тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного і психічного) з боку дитини або групи дітей до іншої дитини або дітей.

Наслідки булінгу можуть бути різноманітні. Їх жертви зазнають чимало страждань. Це і зниження самооцінки, поганий сон та апетит, тривожність, вживання алкоголю, паління, думки про самогубство та інші.

Отже, як бачимо явище булінгу є поширеним, але в наших силах його зупинити і не лишатися осторонь. Адже слід пам'ятати, що сьогодні ти - спостерігач, а завтра - жертва.

1 станція. Вправа «Мій образ»

Всім учасникам роздаються аркуші А4, на яких кожному потрібно написати своє ім'я й намалювати власний образ (це може бути певний символ, предмет, будь-що).

Слід наголосити, що вміння малювати тут не важливе. Коли всі виконають завдання, відповідальний за станцію пропонує кожному по черзі назвати своє ім'я й розповісти про власний образ.

Після закінчення презентацій створюємо «галерею портретів» учасників.

Відповідальний за станцію: *А тепер погляньмо на нашу галерею. Подумайте і скажіть, який висновок ми можемо зробити після виконання цієї вправи? (Усі люди різні.)*

А як же нам, таким різним, жити, навчатися й працювати разом, та ще й не сперечатись одне з одним? (Потрібно бути толерантними одне до одного.)

2 станція. Вправа "Я зможу допомогти"

Кожна підгрупа отримає певну ситуацію, де здійснюється насильство. Ваше завдання полягає у тому, щоб визначити вид насильства, вказати агресора і жертву ситуації.

Ситуації:

1. Школярка із сльозами на очах розповідає іншим дітям: «Мама мене убіє, якщо дізнається, що я розірвалася куртку» (психологічне і фізичне).

2. Восьмикласник Ваня боявся п'яного батька, бо той, повертаючись додому вночі, піднімав із ліжка сина й починав його «виховувати» палицею (фізичне)

3. Дівчинка (їй ще немає 6-ти років) чимось образила батька. На знак покарання він не розмовляє із нею місяць. Дівчинка була вражена. Батько вважає, що це нормальна міра виховання (психологічне).

Ситуація 1

Петрик, зайшовши у їдальню, і, як завжди, сів не на своє місце. До нього підійшла Оленка і попросила звільнити її стілець. Він відштовхнув дівчинку з такою силою, що вона впала на підлогу.

Ситуація 2

Під час перерви Юрко бігав по класу і штовхнув Іринку. Дівчинка, падаючи, ненароком розбила вазу на столі вчителя. В клас зашла вчителька і побачила розбиту вазу. Іринка намагалась пояснити, що трапилось на перерві, але вчителька не вислухала оправдань і нагримала на неї.

Ситуація 3

Після закінчення школи-інтернату Іван повернувся до рідного села. З'ясувалось, що у його будинку проживає співмешканка померлого батька. Вона прогнала його з рідної хати.

Відповідальний за станцію: *У конфліктній ситуації агресор завдає шкоду не тільки жертві, а й собі. Він не хоче відповідати за свої вчинки,*

спеціально заподіює шкоду іншим, тим самим він руйнує своє здоров'я. Адже лють, жорстокість і злість руйнують його нервову систему - і хвороби неминучі.

3 станція. Обрати 4 картинки з 12 та наклеїти їх на прозорий конверт у порядку нумерації за типом булінгу (кібербулінг, психологічний, фізичний). У разі правильного виконання вправи на зворотньому боці утворяться слова «СТОП», «БУЛ», «ІНГ».

Кібербулінг

Психологічний

Фізичний

4 станція. Вправа "Скринька безпеки"

Відповідальний за станцію: Завдання вправи полягає у тому, що кожен з вас повинен подумати і написати:

1. Як захистити себе від булінгу.
2. Що повинна робити дитина у ситуації булінгу.

Озвучивши свої рекомендації, кинути їх у спільну "скриньку безпеки".

Рекомендації:

1. Зберігай спокій, дій хоробро та обійди ситуацію.

2. Поводься емоційно, надмірно збуджено.
3. Стримує гнів.
4. Використовує підвищені тони спілкування (гучність голосу, інтонації, пози, рухи, жести тощо)
5. Говорить спокійно і впевнено - дає агресору можливість зупинитися.
6. Звернувся по допомогу до дорослого, якому довіряєш (це може бути вчитель, психолог чи соціальний педагог).
7. Повідом про булінг когось із дорослих анонімно.
8. Переходить на особу співрозмовника (замість обговорення проблеми).
9. Поговори про це з своїм братом, сестрою, знайомими.
10. Відійди в сторону. Це не ознака слабкості!
11. Усунь провокативні фактори.

5 станція. Вправа «Зашифровані слова»

Відповідальний за станцію: *Отже, бути толерантною людиною — значить поважати людей. Наскільки ми поважаємо ту чи іншу людину, свідчить наше вміння ввічливо спілкуватися.*

Які слова потрібно використовувати, щоб із нами було приємно спілкуватися? (Ввічливі слова.) Зараз перевіримо, чи знаєте ви їх.

На картках задалегідь записані слова ввічливої людини, але букви в них переставлені місцями:

добрий день — йдбрионьед;

добрийвечір — ірчевборийд;

дякую — куюдя;

будь ласка — дубьсакал;

пробачте — ропчебат;

до побачення — няопчебан од.

6 станція. Вправа "Чому так стається"

Відповідальний за станцію: *Ви всі бачите у мене різних кольорів та розмірів картки. Зараз кожен з вас вибере картку. З іншої сторони там є зображення, але ви не можете дивитися самі, що там і показувати комусь з учасників. Як ви думаєте, що означає "стріла?" (агресор), "око" (спостерігач), "мішень" (жертва). Ви знову, мимоволі отримали ролі. А зараз кожна група буде мати своє завдання.*

Група "агресорів" спробує написати причини, які спонукають кривдника себе так поводити.

Група "жертв" спробує написати причини, чому діти стають легкими мішенями для кривдників.

Група "спостерігачів" пише причини, чому спостерігачі часто не вмішуються у процес булінгу.

Підведення підсумків.

Притча «Скільки важить сніжинка?»

Одного разу маленька синичка, сидячи на засніженій гілці дерева, запитала в дикого голуба:

- Скільки важить одна сніжинка?
- Не більше, ніж нічого, — відповів він їй.
- Тоді я хочу розповісти тобі дуже цікаву історію, —

вела далі синичка. — Одного разу я сиділа на ялиновій гілці, й почався снігопад. Це ще не була віхола, й легкі сніжинки спокійно лягали на дерева. Я нарахувала 7435679 сніжинок, які опустилися на ялинову гілку. І коли остання сніжинка, що, як ти сказав, «важить не більше, ніж нічого», впала на неї — гілка зламалася. — Після цього синичка злетіла, залишивши голуба у глибокій задумі.

Скільки важать наші слова? Часом ті слова, які «не важать» нічого, наші вчинки, які ми робимо, непомітні для нас самих, лягають великою образою й болем на інших. І під таким тягарем може зламатися кожна людина. Я точно знаю, що хоча б раз, але кожен із нас завдавав образи іншим, навіть не зауважуючи цього.

Насправді слова, з якими ми звертаємося одне до одного, важать дуже багато: добрими, лагідними можна підняти людині настрій, зробити її щасливою, а злими і жорстокими — засмутити, образити, принизити і навіть убити. Про це потрібно пам'ятати під час спілкування і конфлікту, щоб не зіпсувати стосунків назавжди.

Я щиро вірю і повністю впевнена, що кожен з вас вживатиме такі слова, що підніматимуть настрій іншим, щоб будувати і не руйнувати. Адже те, що ми говоримо так чи інакше лишає слід у серці людини, якій ми це сказали. Наш клас – це маленька сім'я. Мені, та й вам, хотілося б, щоб у нашій сім'ї завжди панувало добро, взаємоповага, не було сварок, лихослів'я. А наш клас – це ще й частинка більшої сім'ї – нашої школи. Я переконана, що кожен із вас прагне, щоб наша школа стала територією Добра. Тому пам'ятайте правило, яке називають Золотим **«Усе, що хочете аби робили вам люди, те робіть їм і ви»**. [14]

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Кравченко Тетяна Вікторівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - принципів та правил академічної доброчесності;
  - нульової толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичної поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
  - самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
  - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
  - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
  - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
  - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
  - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
  - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
  - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
  - не підроблювати документи;
  - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
  - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
  - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
  - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
  - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символи університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
  - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
  - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

_____ (підпис)

Тетяна Кравченко
(ім'я, прізвище)